

7. VALORS EN EL PAISATGE

7. VALORS EN EL PAISATGE

En aquest capítol es fa una anàlisi i es descriuen els valors paisatgístics del conjunt de les Terres de l'Ebre. Seguint el que s'ha explicat en el capítol de metodologia (2.4 Identificació dels valors del paisatge) s'han establert diferents nivells d'anàlisi. Per una banda, s'han identificat els «paisatges reconeguts», és a dir, aquells on la seva vàlua paisatgística es reconeix normativament a diferents escales (parcs naturals, reserves naturals, etc.). Un altre nivell d'anàlisi ha estat identificat els valors del paisatge que no estan reconeguts normativament. En aquest últim nivell d'anàlisi s'han identificat els valors naturals i ecològics, els estètics, els històrics, els simbòlics i identitaris, els productius, els d'ús social i els religiosos i espirituals.

Els diversos processos de participació pública i social, així com la recerca d'informació, el treball de camp i l'anàlisi cartogràfica han estat fonamentals per identificar el conjunt de valors. Especialment laboriosa ha estat la tasca d'identificació dels valors intangibles (estètics, simbòlics, identitaris,...), donades les pròpies característiques d'aquests valors que fan que siguin difícilment quantificables i gens fàcils de concretar. La cartografia dels valors es pot consultar als mapes de la cartografia general (5. Valors naturals i ecològics reconeguts; 6.1. Valors estètics. Patrons i elements configuradors; 6.2 Valors estètics. Singularitats; 7. Valors històrics; 8. Valors socials; 9. Valors productius, i 10. Valors simbòlics i espirituals).

7.1 Els paisatges reconeguts

7.1.1. Àrees reconegudes a la normativa sobre espais naturals

Els principals paisatges «reconeguts» de les Terres de l'Ebre, així com de la resta del territori català, són els catalogats a la xarxa del Pla d'Espais d'Interès Natural (PEIN), establerta per la Generalitat de Catalunya l'any 1992 i amb un increment destacable pel que fa respecte a superfície i a nombre d'espais al setembre de 2006. Aquest increment prové de la proposta catalana Xarxa Natura 2000, aprovada pel Govern de la Generalitat el 5 de setembre de 2006, la qual engloba els espais que ja en formaven part anteriorment, més l'ampliació o la nova creació d'alguns. En aquest acord es designen Zones d'Especial Protecció per a les Aus (ZEPA) i es proposen de nous Llocs d'Importància Comunitària (LIC).

Per la seva banda, el Pla Territorial de les Terres de l'Ebre (aprovat al maig de 2001 i que actualment s'està revisant (aprovació inicial el 31 de juliol de 2009)) proposa una ordenació del medi físic i defineix com a sòl no urbanitzable de protecció especial els següents espais:

- Espais inclosos al PEIN. El 2006 sorgeix la nova proposta molt més àmplia i actualitzada en el present document.
- Connectors biològics i vores PEIN. Una part significativa han passat a PEIN.
- Elements naturals de valor local.
- Zona de domini públic maritimoterrestre.
- Franja de protecció litoral
- Zona de domini públic maritimoterrestre.

Espai Natural de Protecció Especial	Base cartogràfica pública del DMAH, Generalitat de Catalunya
Pla d'Espais d'Interès Natural	Base cartogràfica pública del DMAH, Generalitat de Catalunya
Proposta de Xarxa Natura 2000	Base cartogràfica pública del DMAH, Generalitat de Catalunya
Xarxa de connectors	Pla Territorial Parcial de les Terres de l'Ebre (2001). DPTOP, Generalitat de Catalunya
Hàbitats de Catalunya	Base cartogràfica pública del DMAH, Generalitat de Catalunya
Hàbitats d'interès comunitari	Base cartogràfica pública del DMAH, Generalitat de Catalunya
Zones Humides	Base cartogràfica pública del DMAH, Generalitat de Catalunya
Inventari d'Espais d'Interès Geològic de Catalunya	Base cartogràfica pública del DMAH, Generalitat de Catalunya
Elements Naturals de Valor Local (ENVL)	Pla Territorial Parcial de les Terres de l'Ebre (2001). DPTOP, Generalitat de Catalunya
Arbres i arbredes Monumentals de Catalunya. 2005	Base cartogràfica pública del DMAH, Generalitat de Catalunya

Taula 7.1. Tipus d'àrees reconegudes pels seus valors naturals i ecològics i la base cartogràfica o font a partir de la qual s'han extret.

Espais inclosos al PEIN

Per als espais PEIN en què la conservació pugui requerir uns instruments normatius i de gestió més acurats, la Llei 12/1985 de 13 de juny d'espais naturals regula un altre nivell de protecció anomenat

espais naturals de protecció especial. A les Terres de l'Ebre són:

- **Parc Natural.** Delta de l'Ebre i els Ports.
- **Reserva Natural Parcial:** Punta de la Banya, Illa de Sapinya, Ribera d'Algars i Fagedes dels Ports.
- **Reserva natural de fauna salvatge:** Punta del Fangar, Llacuna de la Tancada, Illa de Buda, Illa de Sant Antoni, Illes de l'Ebre, Ribera de l'Ebre a Flix, el Torrent del Pi, Estació biològica el Canal Vell.

Els dos espais naturals de protecció especial que presenten una major extensió són el Parc Natural del Delta de l'Ebre i el Parc Natural dels Ports. El Parc Natural del Delta de l'Ebre forma part de la zona humida més gran i important de Catalunya. Es va constituir per decret el 1983 a l'hemidelta esquerra i, posteriorment, el 1986, es va ampliar a l'hemidelta dret amb el Decret 332/1986, on es declara tant el Parc Natural com les Reserves Naturals Parcial de la Punta de la Banya i de l'illa Sapinya.

Figura 7.1. Sotar inundat al Parc Natural del Delta de l'Ebre.

El delta de l'Ebre en el seu conjunt té una superfície total de 32.000 ha. És l'hàbitat aquàtic més important de la Mediterrània occidental després de la Camarga (Parc Regional Francès), i el segon de l'Estat espanyol, després del Parque Nacional de Doñana. L'harmonia entre els espais naturals i els antropitzats no ha estat mai fàcil. Per tant, contrasta el paper biològic de la zona amb la profunda humanització amb nuclis urbans i sòl agrícola de gran part de la superfície deltaica.

L'altre parc natural que hi ha a les Terres de l'Ebre és el Parc Natural dels Ports. Amb una superfície de 38.354 ha repartides en 9 termes municipals, inclou 867 ha de reserves naturals. El 1966 es va constituir la Reserva Nacional de Caza de Els Ports, que s'inclouïa dins d'una llei, encara vigent, que pretenia ordenar els recursos cinegètics. El 2001, després de gairebé 10 anys d'estar inclòs en el PEIN, el massís va ser declarat Parc Natural. El mateix decret també declara la Reserva Natural Parcial de les Fagedes dels Ports. Històricament, fou un massís intensament humanitzat on actualment encara formen part del paisatge restes de la seva història com els masos, forns de calç, marges de pedra i camins ramaders.

Figura 7.2. El barranc de Lloret al Parc Natural del Massís dels Ports.

Codi	Nom espai	Superfície (ha)
ASF	Aligars-Serra Fulletera	3.409,48
SLB	Barrancs de Sant Antoni-Lloret-la Galera	261,27
CSC	Cap de Santes Creus	438,03
DEB	Delta de l'Ebre*	12.734,90
PTT	els Ports	38.354,13
EBI	Illes de l'Ebre	85,36
SJP	la Plana de Sant Jordi	257,19
RJP	la Rojala-Platja del Torn	211,41
TVM	Muntanyes de Tivissa-Vandellòs	6.819,48
PSA	Pas de l'Ase	3.950,89
RRJ	Riba-roja	6.556,05
ARL	Ribera de l'Algars	2.128,21
EBX	Ribera de l'Ebre a Flix	105,63
RSP	Riu Siurana i planes del Priorat	114,20
SMO	Secans del Montsià	2.116,24
SGO	Serra de Godall	1.782,44
LCJ	Serra de Llaberia	3.512,88
MIA	Serra de Montsià	5.296,43
CRD	Serres de Cardó-el Boix	16.143,96
PNC	Serres de Pàndols-Cavalls	9.647,53
TMT	Tossal de Montagut	1.290,16
	Superfície total	115.215,86

Taula 7.2. Superfície dels espais inclosos al Pla d'Espais d'Interès Natural a les Terres de l'Ebre.

De la resta d'Espais d'Interès Natural (EIN), cal destacar el recent ampliat espai Serra de Cardó-el Boix, amb 16.143,96 ha, que amb tres subzones s'ha convertit en el més gran de les Terres de l'Ebre després del dels Ports.

Dels 21 EIN de les Terres de l'Ebre, n'hi ha dos que destaquen per no estar inclosos en l'anterior aprovació del PEIN: els Secans del Montsià (2.116,24 ha) i la Serra de Godall (1.782,44 ha). Tots dos espais es troben a la comarca del Montsià. El primer es caracteritza per ser dels pocs PEIN que s'ubica en una plana i per ser una zona molt important per a les aus que allí nidifiquen.

A excepció del delta, el litoral ebrenç només disposa d'un EIN: el Cap de Santes Creus (438,03 ha).

Només són tres les rieres que gaudeixen d'aquesta eina de protecció: el barranc de la Galera a la comarca del Montsià, i el de Sant Antoni i el de la Servera, a la comarca del Baix Ebre.

Figura 7.3. El barranc de la Galera al seu pas per la Plana amb el mateix nom, és una de les tres rieres que gaudeix de protecció a l'estar inclosa al PEIN.

Així, gairebé el 35% del territori ebrenc gaudeix de protecció legal integrat dintre el PEIN. El fet d'estar inclòs al PEIN assegura la preservació dels elements naturals i, en certa manera, del paisatge. Tot i això, la distribució territorial dels espais PEIN no és regular, ja que són les zones de muntanya o els espais marginals del litoral del delta els que presenten les superfícies protegides, mentre que els territoris de les planes, els altiplans i el litoral, presenten molta menys superfície de protecció si els comparen amb els altres.

Connectors biològics i vores PEIN

El Pla Territorial Parcial de les Terres de l'Ebre (PTPTE), aprovat el 2001, va fer una proposta per assegurar la connexió de les àrees PEIN que en aquell moment existien, preservant una sèrie d'espais com a connectors biològics. A data d'avui, la majoria d'aquests espais ja gaudeixen de la figura de protecció de PEIN. Tot i això, encara hi ha connectors contemplats al PTPTE que no han estat incorporats al PEIN, però que sí que es troben reconeguts dins el sòl de protecció especial en l'aprovació inicial de la revisió del PTPTE (31 de juliol de 2009) aquests són:

- **Connexió Pàndols-Cavalls-Montsant.** La superfície que ocupa aquest corredor és una extensa franja des dels Ports fins a la Serra del Montsant que, afegint-hi el Maestrat, disposa de més de 100 km de corredor biològic. Aquest espai es reconeix perquè hi nidifiquen ocells com el pela-roques, el cercavores i el gran duc. A la riba dreta de l'Ebre també hi trobem la nidificació de l'àliga cuabarrada i una bona presència de cabra salvatge.

Afortunadament, gran part d'aquest espai ha estat inclòs dintre el PEIN. Tot i això, encara queden fragments interiors no considerats connectors, com és el cas de Barbers, a Ascó, i coll de la Garganta, a la Torre de l'Espanyol.

- **Muntanyes de Benifallet.** Una gran part d'aquest connector ja és PEIN, però hi ha dues petites zones que no s'han inclòs. Una primera part és pròxima al nucli urbà de Benifallet; i la segona, es troba a la part alta de Rasquera, en paral·lel a la C-12. Aquesta zona és important per tenir uns relleus i modelats exocàrstics força espectaculars i poc modificats per l'acció humana. S'hi ha observat àliga daurada i cuabarrada.

- **Connexió Cardó-Boix-Tivissa-Vandellòs-Llaberia.** El PTPTE va determinar una superfície de més de 12.000 ha com a connector biològic. Actualment part d'aquesta superfície és PEIN, com el tossal de Montagut (1.006 ha) o l'ampliació del PEIN muntanyes de Tivissa-Vandellòs. Tot i això, és molt important considerar la connexió que no ha estat inclosa dins del PEIN, ja que permet donar continuïtat a la vegetació arbustivoforestal intercalada amb oliveres de la zona. És una zona molt important com a reservori genètic en cas de perturbacions com els incendis.

- **Entorn dels Ports.** Queda una petita part de connector reconegut pel PTPTE, com el tossal de Roses, que no s'ha incorporat al PEIN dels Ports. És important tenir-ho en compte per les màquies de garric i margalló que allí hi ha.

- **Riu de la Sénia.** Element lineal al límit entre el País Valencià i Catalunya, que no s'ha inserit al PEIN. L'aprovació inicial de la revisió del Pla territorial el considera com a connector biològic ja que presenta una vegetació exuberant amb presència de baladrars i màquia de garric i margalló.

A banda d'aquests espais, el PTPTE proposa els següents connectors lineals: barrancs Buinaca i Passador; barranc de Santes Creus; riera del Comte; riu Canaleta; riu de la Cana; barranc Gorraptés-Sorts; barranc de Barball; barranc de Sant Francesc; riu dels Estrets; riu de Siurana-riera d'Ull de l'Asma; barranc de la Galera; riu d'Algars.

Elements naturals de valor local (ENVL)

El PTPTE estableix aquests espais pel seu valor ecològic, paisatgístic, agrícola o forestal, tenint en compte la seva representativitat, singularitat i fragilitat dins d'un àmbit d'escala local. Aquests espais són:

Elements fluvials: illa d'Ascó, galatxo de l'Auibadera, illa del Vadó de Vapor, platja de Molló, illa de Benissanet, illa de galatxo de Benifallet i l'illa del barranc dels Estrets.

Elements d'aigües continentals: basses d'Ulldecona; ullals de Campredó, de la Carrova i de la Panxa; foia de Masdenverge; cala Moros; garrigues del Pla de la Galera; cova d'en Rubí; barranc de Sant Jordi; barranc del torrent del Pi, i barranc del torrent de l'Estany.

Hàbitats prioritari d'interès comunitari

Segons la Directiva 92/43/CEE relativa a la conservació dels hàbitats naturals i de la fauna i la flora silvestres, els hàbitats naturals d'interès comunitari són tots aquells que es troben amenaçats de desaparèixer de la seva àrea de distribució natural o bé la tenen reduïda a causa de la seva regressió o bé perquè constitueixen exemples representatius de característiques típiques d'una o varies de les set regions biogeogràfiques definides. En el cas de les Terres de l'Ebre, i en funció de la vegetació i de la seva ubicació, s'han fet sis classificacions d'hàbitats. Aquestes són: arbredes dels vessants muntanyencs, ubicades en gran part als vessants dels Ports i que es caracteritzen per tenir pinedes submediterrànies de pinassa (*Pinus nigra ssp. Salzmannii*); prats i herbassars, com els prats mediterranis rics en anuals i basòfils (*Thero-Brachypodietalia*); arbredes i matollars de rius, rambles, rieres i llocs humits; vegetació d'aiguamolls, estanys i llacunes costaneres; vegetació d'aigües litorals poc profundes, i vegetació dels costers rocosos, terraprimers i replans de roca.

Figura 7.4. Bassa del Montsià. Una de les cinc basses considerades elements naturals de valor local (ENVL) al municipi d'Ulldecona. Zona humida d'interior que, tot i tenir un origen artificial, alberga una bona representació de vegetació aquàtica.

Inventari de zones humides

Tot i no gaudir d'un marc clar que els doni protecció, es consideren també valors reconeguts els espais inclosos en l'inventari de zones humides. D'aquest inventari ja se n'ha fet una petita descripció en l'apartat de factors naturals. No obstant això, cal tornar a remarcar que a les Terres de l'Ebre hi ha 35 espais inclosos a l'Inventari de Zones Humides de Catalunya. Aquesta gran presència d'espais humits és deguda principalment a l'existència del riu Ebre i el Delta que mostren l'aigua com un element determinant per al territori i el paisatge ebrenc.

Arbres singulars i monumentals

També cal ressaltar els arbres singulars i monumentals. Són testimoni del pas del temps, de la transformació del paisatge. Com deia l'eminent ecòleg Ramon Margalef: «El bosc és l'ecosistema terrestre d'estructura més complexa. La peça cabdal del bosc és l'arbre, i cal un poeta per descriure apropiadament la complexitat d'un arbre».

Els arbres monumentals han estat declarats com a tal segons una primera ordre de declaració de l'any 1987 (Decret 214/1987 sobre declaració d'Arbres Monumentals) fins la de l'any 2005 (Ordre DMAH/228/2005, DOGC 4393 de 2 de maig de 2005). La gran majoria d'arbres monumentals es localitzen al massís del Port i l'espècie que predomina és el pi blanc (*Pinus halepensis*), seguit del teix (*Taxus baccata*). També cal destacar la presència d'arbres típics de la vegetació de ribera com l'àlber, l'om, el baladre i el plàtan.

L'únic arbre productiu a les Terres de l'Ebre que forma part de la llista d'arbres monumentals és l'olivera, *Olea europaea var. europaea*. En concret, n'hi ha tres: dues de la varietat farga a Ulldecona i una de borda (varietat de la Terra Alta) a Horta de Sant Joan. A part d'aquestes, el 2005 el Consorci de Serveis Agroambientals de les comarques del Baix Ebre i Montsià, per encàrrec del Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca (DARP, en aquell moment) va elaborar el *Catàleg d'oliveres singulars i monumentals de les Terres de l'Ebre*. En aquest catàleg hi ha més de 250 punts cartografiats on hi ha individus o conjunts d'oliveres dignes de ser preservats per la seva singularitat.

Figura 7.5. Lo Parot. Olivera inclosa en el llistat d'arbres monumentals.

Nom	Espècie	Municipi
Eucaliptus de Jesús	<i>Eucalyptus camaldulensis</i>	Tortosa
Faig del Retaule	<i>Fagus sylvatica</i>	la Sénia
Baladre de Balada	<i>Nerium oleander</i>	Sant Jaume d'Enveja
Farga de l'Arion I i II	<i>Olea europaea var. europaea</i>	Ulldecona
Lo Parot	<i>Olea europaea var. europaea</i>	Horta de Sant Joan
Pi de Montbrió	<i>Pinus halepensis</i>	Flix
Pi de Cal Pino	<i>Pinus halepensis</i>	la Palma d'Ebre
Pi del Perillo	<i>Pinus halepensis</i>	Alfara de Carles
Pi de Balija	<i>Pinus halepensis</i>	Horta de Sant Joan
Pi de Mauri	<i>Pinus halepensis</i>	Horta de Sant Joan
Pi del Retaule	<i>Pinus nigra ssp. salzmannii</i>	la Sénia
Lo Pi Ramut	<i>Pinus nigra ssp. salzmannii</i>	Arnes
Pins del Collet de Fenassar	<i>Pinus nigra ssp. salzmannii</i>	Horta de Sant Joan
Mata de Darmòs	<i>Pistacia lentiscus</i>	Tivissa
Plàtan de Bitem	<i>Platanus x hispanica</i>	Tortosa
Àlber de la Descàrrega	<i>Populus alba</i>	Amposta
Xop del Barri del Castell	<i>Populus sp. hybr.</i>	Ulldecona
Roures dels Ullals I, II	<i>Quercus faginea ssp. fagine</i>	Alfara de Carles
Carrasca Grossa de la Vallcanera	<i>Quercus ilex ssp. ballota</i>	la Sénia
Teixos de Marturi	<i>Taxus baccata</i>	Roquetes
Teix d'Engrillo	<i>Taxus baccata</i>	Prat de Comte
Teixos de l'Enclusa I, II	<i>Taxus baccata</i>	Alfara de Carles
Teix de la Coscollosa	<i>Taxus baccata</i>	la Sénia
Om de Burjassènia	<i>Ulmus minor</i>	l'Aldea

Taula 7.3. Arbres monumentals de les Terres de l'Ebre.

7.1.2. Espais reconeguts pel seu interès geològic

El patrimoni geològic ajuda a entendre perquè hi ha un determinat paisatge actual. A hores d'ara no existeix un marc legal per a aquests espais. La Llei estatal 4/1989 de 27 de març, de la Conservació dels Espais Naturals i de la Flora i Fauna Silvestres fa referència al patrimoni geològic en dues de les categories en què es classifiquen els espais naturals: els parcs i els monuments naturals.

Tanmateix, aquesta legislació no s'ha aplicat a Catalunya. La Llei 16/1985, de 25 de juny, del Patrimoni Històric Espanyol, d'àmbit estatal, considera i integra els jaciments paleontològics com a components del patrimoni històric. No obstant això, cap de les dues lleis explicita quin organisme ha de vetllar per l'inventari i la catalogació d'aquest patrimoni geològic.

Figura 7.6. Farga de l'Arion. Olivera inclosa en el llistat d'arbres monumentals.

Per tant, tot i que Terres de l'Ebre disposa d'uns materials i afloraments geològics d'indubtable valor, es detecta que el marc de protecció tant a l'àmbit estatal com el català és massa generalista i del tot insuficient. A hores d'ara solament es disposa d'un inventari d'espais d'interès geològic, que aparentment també és insuficient, atès que hi ha un nombre indeterminat d'afloraments i estructures geològiques amb un extraordinari valor tant paisatgístic com patrimonial i científic que no han estat inventariats.

L'Inventari d'Espais d'Interès Geològic de Catalunya (IEIGC), realitzat pel Departament de Medi Ambient i Habitatge és una selecció d'afloraments i llocs d'interès geològic que testimonien l'evolució geològica del territori. A les Terres de l'Ebre l'inventari mostra 12 zones d'interès geològic importants per ser preservades perquè ajuden a comprendre millor l'evolució del paisatge. Aquest inventari ha classificat i caracteritzat totes les zones i cadascuna disposa d'una fitxa descriptiva. Tot i que tots són importants per la seva verticalitat, és a dir, pel fet de ser elements fàcilment observables des de diversos punts del territori, i per l'elevada superfície que ocupen, cal esmentar els espais inventariats de les Roques de Benet, diversos afloraments de les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs, i de les Serres de Cardó-Boix. També cal destacar la punta del Fangar, espai que s'ubica al marge esquerre del delta de l'Ebre, el qual, tot i no ser fàcilment observable des d'una llunyania a causa de la seva horitzontalitat i poca altura, és un espai altament genuí del paisatge deltaic.

NOM i LOCALITZACIÓ	AREA (ha)
Encavalcaments de Pratdip - Llaberia i la Mola de Colldejou	1393,44
Serres de Tivissa i de la Creu	3346,71
Vall de l'Ebre a Miravet	3045,87
Prat del Comte - Fontcalda	1123,50
El Cenozoic de l'estació del Pinell de Brai	723,30
Serra de Cardó	4309,47
Discordances sintectòniques de Roques de Benet	3225,29
Acabament SW de l'encavalcament de la Serra d'en Cardona	15,18
L'Embut de la Girona	17,86
Paleovall dels conglomerats de les Roques de Benet	35,33
Discordança sintectònica de la Girona	61,06
Front del Delta de l'Ebre (Hemidelta Nord)	1934,64

Taula 7.4. Superfície dels espais considerats patrimoni geològic a les Terres de l'Ebre.

Figura 7.7. Punta del Fangar del delta de l'Ebre. Part del front del delta de l'Ebre considerat en l'Inventari d'Espais d'Interès Geològic de Catalunya (IEIGC).

7.1.3. Espais inclosos en acords de Custòdia del Territori

La missió de l'entitat Xarxa de Custòdia del Territori (<http://www.custodiaterritori.org/>) és impulsar el coneixement i l'ús de la custòdia per a conservar els valors naturals, culturals i paisatgístics del territori. La custòdia del territori és una filosofia de conservació i gestió responsable del territori basada en un acord voluntari i que implica a una entitat de custòdia i a un/s propietari/s. Les entitats de custòdia són les responsables de donar suport als propietaris per a conservar els valors de les seves finques.

Tot i que els espais integrats en diferents fórmules de custòdia del territori no gaudeixen d'un reconeixement legal, sí que és significatiu l'avenç que aquests processos signifiquen en l'increment de la sensibilització ciutadana vers els espais naturals i el paisatge.

A dia d'avui, a les Terres de l'Ebre hi ha 15 espais que formen part de la Xarxa de Custòdia del Territori.

Nom espai	Unitat de paisatge	Municipi
Ullals de la Panxa	Delta de l'Ebre	Amposta
Salines de la Tancada	Delta de l'Ebre	Amposta
El Clot	Delta de l'Ebre	Amposta
Riet Vell	Delta de l'Ebre	Amposta
Panissos	Delta de l'Ebre	Amposta
Llacuna de la Aufacada	Delta de l'Ebre	Sant Jaume d'Enveja
Salines de la Trinitat	Delta de l'Ebre	Sant Carles de la Ràpita
Els Canyerets	Costers de l'Ebre	La Fatarella
Reserves FTP de Sebes	Costers de l'Ebre	Flix
Reserva del Mas de les Cigonyes	Costers de l'Ebre	Flix
Oliveres mil·lenàries de l'Arion	Planes del Baix Ebre-Montsià	Ulldecona
Riu Sénia	Planes del Baix Ebre-Montsià	La Sénia
Litoral de l'Ametlla de Mar	Litoral del Baix Ebre	Ametlla de Mar
Entorn del Balneari de la Fontcalda	Serres de Pàndols i Cavalls	Gandesa
Reserva del Port d'Arnes	Los Ports	Arnes

Taula 7.5. Espais de les Terres de l'Ebre inclosos en la Xarxa de Custòdia del Territori.

7.1.4. Espais reconeguts pel seu interès cultural

El Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Direcció General de Patrimoni Cultural gestiona els inventaris del patrimoni arquitectònic, arqueològic i paleontològic.

La Llei 9/1983, de 30 de setembre, del patrimoni cultural català estableix, entre altres, les categories següents: Béns culturals d'interès nacional (BCIN), Béns catalogats que inclouen els béns d'interès local (BCIL) i el espais de protecció arqueològica (EPA). A part del patrimoni català, també s'ha de tenir en compte el Patrimoni Mundial de la UNESCO com a espai reconegut pel seu interès cultural.

La recerca ha permès obtenir un llistat d'aproximadament 300 elements catalogats per la importància cultural que tenen. En aquest conjunt patrimonial s'hi troben des de torres de defensa, castells, ermites, esglésies i ponts, fins a construccions habitades que formen part de la xarxa de carrers dels nuclis urbans. Molts d'aquests elements es troben dins el casc urbà i, per tant, la seva presència paisatgística queda difuminada per la resta d'edificis. Altres tenen un estat de conservació molt

escàs i en molts casos difícil de visualitzar. Per tant, s'ha cregut convenient fer una tria dels que tenen una presència remarcable a l'espai que ocupen.

En tot el territori ebrenç cal destacar l'existència de vint **torres de defensa** catalogades, moltes d'origen islàmic i la resta d'origen feudal. A part d'aquestes n'hi ha moltes més que no gaudeixen de

Figura 7.8. La torre de la Carrova és un bé cultural molt visible des de la C-12 entre Amposta i Tortosa.

cap figura de protecció, tot i la seva importància. Aquestes últimes ja s'esmenten més endavant pels seus valors paisatgístics no reconeguts a l'apartat de valors històrics. A les Terres de l'Ebre les torres s'ubiquen a la part baixa del riu Ebre i a la costa. Com el seu nom indica, servien per visualitzar l'enemic que venia del mar o que, aprofitant el riu s'endinsava cap al territori. El fet de ser construccions que tenen una certa altura, moltes d'elles conservades, les fa en certs casos referents visuals.

A part de les torres, també s'han de destacar els **castells**, sobretot aquells que, en estar situats estratègicament, formen part important del paisatge per ser elements fàcilment visibles des de diferents punts del territori, i, a la inversa, punts des d'on es pot contemplar el paisatge. Com a castells catalogats amb importància visual destaquen el castell de Miravet, d'origen andalusí; el castell d'Ulldecona (segles IX i XVII); el conjunt d'arquitectura militar de Tortosa de diferents èpoques amb el castell de la Suda, els trams de muralla (segles XIV), els fortins (segles XVII-XVIII) de Tenaces,

Avançades de Sant Joan, Bonete, Orleans i el turó del Sitjar; i el castell d'Amposta, d'origen feudal. Hi ha altres castells catalogats com pot ser el de Flix que, tot i ser un castell ubicat lluny del nucli i no destacar per la seva presència, té el seu valor paisatgístic.

Torre de l'Aldea	Aldea, l'
Torre de Vinaixarop	Aldea, l'
Torre de la Burjacènia	Aldea, l'
Torre de Tivenys	Tivenys
Torre de Campredó	Tortosa
Torre de Prior	Tortosa
Torre del carrer Nou	Alcanar
Torre de la Carrova	Amposta
Torre de la Galera	La Galera
Torre Galinda	Horta de Sant Joan

Taula 7.6. Deu de les vint torres de defensa de les Terres de l'Ebre catalogades a nivell local que, pel seu estat de conservació o posició geogràfica, es poden considerar referents visuals.

Com a elements reconeguts culturalment pel seu valor històric i que, a part alberguen valors religiosos, destaquen les **ermites i les esglésies**. Pel que fa a ermites catalogades, i destacant només les que són bons referents paisatgístics, n'hi ha cinc. Dues s'ubiquen al terme municipal de Tortosa i són l'ermita del coll de l'Alba i la de Mig Camí. La primera es troba a 370 m d'altitud sobre el nivell del mar a la carena d'un braç de la serra del Boix coneguda amb el mateix nom que l'ermita. Des d'allí es contempla un paisatge molt extens tant cap a l'oest (Los Ports), com cap a l'est (Delta de l'Ebre). L'ermita de Mig Camí es troba a uns 270 m d'altitud sobre el nivell del mar a la vessant occidental de la mateixa serra. La tercera ermita amb valor reconegut i amb importància paisatgística és l'ermita del Remei, al terme municipal d'Alcanar. Aquesta ermita està ubicada a l'extrem sud de la serra del Montsià i és un referent per a tots els habitants de la plana d'Alcanar. A Ulldecona hi ha l'ermita de la Pietat, situada a la façana marítima de la serra de Godall, i que és un dels millors indrets per contemplar la foia d'Ulldecona (fossa tectònica entre la serra de Godall i la serra del Montsià). I, per últim, l'ermita de Berrús a Riba-roja d'Ebre que, ubicada en una zona coneguda pel mateix nom al marge dret del riu Ebre, hom hi pot contemplar el riu Ebre amb el pantà de Riba-roja i tots els costers del marge esquerre.

La majoria dels pobles de les Terres de l'Ebre tenen catalogada l'església o, en algun cas, les esglésies que alberguen dintre el casc urbà. En molts casos són esglésies ubicades al bell centre del nucli urbà i amb un campanar que sobresurt de la resta de construccions. Per tant, molts pobles són recognoscibles pel seu campanar (element identitari del municipi). Aquest element catalogat a la majoria de municipis és un referent clar per als habitants d'aquestes poblacions.

Uns altres paisatges reconeguts pel seu valor cultural són alguns **espais urbans** que estan considerats Béns Culturals d'Interès Nacional (BCIN). Per la seva extensió o pel conjunt, destaquen quasi tots els pobles de la Terra Alta, que bé són considerats globalment un BCIN, com en el cas dels nuclis d'Arnes (que també conté un important conjunt renaixentista i un singular ajuntament) i Horta de Sant Joan (amb un conjunt renaixentista al casc antic), o parts importants d'ells, com el centre històric de Vilalba dels Arcs, el carrer major i el perxe dels carrers Cavallers, del Mig, i Sant Miquel, a Batea, o els cellers modernistes de Gandesa i el Pinell de Brai. Menció a banda mereix el Poble Vell de Corbera d'Ebre, abandonat pels bombardejos de l'aviació franquista durant la Guerra Civil i que ja no es va tornar a recuperar.

Com a elements catalogats que siguin un referent visual i no es puguin incloure dins de cap de les categories anteriors, hi ha el **pont penjant** d'Amposta inaugurat l'any 1921 i el pont d'arcades de Móra d'Ebre, inaugurat l'any 1943.

Figura 7.9. Castell d'Ulldecona reconegut culturalment com a BCIN (Bé Cultural d'Interès Nacional).

Figura 7.10. El pont penjant d'Amposta, recentment restaurat, és un referent d'aquest nucli urbà.

7.1.5. Espais reconeguts internacionalment

Pel que respecte a espais reconeguts internacionalment a nivell natural, 7.736 ha del delta de l'Ebre es troben incloses a la Llista de Zones Humides d'Importància Internacional. Des del 1993 passen a formar part de la llista de zones humides emparades pel conveni internacional de Ramsar. Aquesta zona la constitueixen principalment les àrees naturals situades al llarg de la costa, coincidint amb la superfície del Parc Natural del Delta de l'Ebre i la Zona d'Especial Protecció per a les Aus (Directiva 79/409/CEE).

Des del punt de vista cultural, a les Terres de l'Ebre hi ha el conjunt d'art rupestre de l'Arc Mediterrani inclòs en la llista de Patrimoni Mundial de la Humanitat de la UNESCO. Es tracta de 22 emplaçaments repartits entre les unitats dels Burgans, les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs, Los Ports i les Serres de Montsià-Godall. Aquests elements van ser inscrits com a patrimoni mundial l'any 1998 i descriuen el mode de vida d'una manera gràfica, en una fase crítica i essencial del desenvolupament humà, en forma de pintures úniques pel seu estil i subjecte. Aquestes pintures es troben en abrics o en coves. Es caracteritzen per tenir llargàries de 2,5 m a 20 m i alçades que majoritàriament no arriben als 2 m. En el cas de les coves, les dimensions són una mica més grans, però en cap cas superen els 15

metres de llargària i els 6 d'alçada. Les seves reduïdes mides podrien fer pensar que són poc significatives en relació amb el paisatge, però les escenes que contenen són un retrat excepcional de la vida d'aquelles societats i també del paisatge, en un període cabdal de l'evolució humana.

Figura 7.11. Accés als abrics de l'ermita d'Ulldecona que contenen pintures rupestres incloses en el conjunt d'Art Rupestre de l'Arc Mediterrani que forma part del Patrimoni Mundial de la Humanitat de la UNESCO

7.2 Valors del paisatge

En aquest apartat es tracten els valors del paisatge des de totes les seves dimensions, a través d'una àmplia classificació que s'ha escollit atenent a la riquesa i diversitat dels paisatges i a la necessitat d'identificar-los i de deixar-ne constància.

Els valors del paisatge identificats són els naturals i ecològics, els estètics, els històrics, els simbòlics i identitaris, els religiosos i espirituals, els productius, i els d'ús social. La identificació dels valors ha partit de la concepció que un paisatge té diversos valors i també dels valors que la població li atribueix.

El que es pretén és donar una visió de conjunt dels diversos tipus de valors presents en el conjunt de les Terres de l'Ebre. Aquesta informació es concreta en cada una de les fitxes de les unitats de paisatge, on hi ha un apartat dedicat als valors del paisatge.

Els diversos processos de participació pública i social, la recerca d'informació, el treball de camp, així com la consulta a experts territorials i l'anàlisi cartogràfica, han estat fonamentals per identificar aquests valors.

7.2.1. Valors naturals i ecològics

Els valors naturals i ecològics fan referència als factors o elements que determinen la qualitat del medi natural. A part dels identificats com a valor natural i ecològic reconegut, s'han identificat tot un seguit de paisatges que, sense gaudir de cap figura de protecció, ni haver estat proposats íntegrament per formar part de la Xarxa Natura 2000, preserven valors ecològics molt importants.

Com es comenta en els valors naturals reconeguts, el PTPTE ja va detectar el 2001 diversos connectors biològics que han quedat obsolets i insuficients perquè molts d'ells han passat a formar part del PEIN. A partir de l'estudi de l'ecologia del paisatge realitzat pel catàleg, explicat en l'apartat de metodologia, en el qual s'ha determinat la connectivitat, la fragmentació i la diversitat dels paisatges de les Terres de l'Ebre, així com també a partir dels treballs de l'estudi de connectivitat utilitzat per a la revisió del PTPTE aprovat inicialment el 31 de juliol de 2009, s'ha determinat una proposta de nous **connectors biològics entre grans superfícies naturals** que contenen valors naturals i ecològics. Entre aquests connectors hi ha:

- La serra de Godall es troba amb la mateixa problemàtica i s'hauria de connectar amb el riu Sénia a través de la Moleta de la Curra, per darrera de les activitats extractives, travessant la TV-3314 (Ulldecona-la Sénia), passant per les Tosses.

- Els secans del Montsià, garrigues amb importància ecològica perquè hi nidifica l'esparver cendrós, queden connectats amb els Ports a través del barranc de Valldebous. I la serra de Godall queda connectada amb els Ports a través del connector lineal barranc de la Galera. El barranc de Sant Antoni pot connectar espacialment a través del mateix barranc fins el riu. Tot i això, hi ha la carretera C-12 com a punt crític a estudiar. Però en aquesta zona no solament existeixen connectors lineals, sinó que hi ha la gran superfície d'oliveres de la plana de la Galera, que també és un important

Figura 7.12. Barranc de Lledó, al seu tram final.

connector. El baix pendent d'aquesta plana ha afavorit l'ús agrícola amb conreus de secà, principalment oliveres. El gran mar d'oliveres, tot i tenir l'estrat herbaci limitat, té una importància estratègica cabdal pel fet d'estar situat entre les serres de Montsià i Godall i les serres que configuren el Massís dels Ports. Aquestes zones conreades són zones d'alimentació i dispersió de fauna tant interessant com l'àliga cuabarrada.

- Com ja té en compte el PTPTE, un connector a considerar és el que uneix les muntanyes de Tivissa-Vandellòs amb el tossal de Montagut i les serres de Cardó-el Boix. Aquest connector ressegueix principalment la cota 300 m i engloba en el seu interior molts barrancs i zones forestals de gran importància per a moltes aus.

- Connectar el PEIN Aligars-Serra de Fulletera i Cardó amb les muntanyes de Tivissa-Vandellòs també és important ja que hi ha població de cabra salvatge i grans rapinyaires com l'àliga daurada, el falcó peregrí, el gran duc, l'àguila cuabarrada i la marcenca. Aquesta connexió es proposa per la

vessant est del riu Ebre, passant per la muntanya de Pegna i l'arribar a les illes de l'Ebre continuaria pel connector lineal riera de Comte i barranquet de Sant Antoni, passant pel barranc del Càfols i el de Comuns fins arribar a les muntanyes de Tivissa-Vandellòs.

· Un espai protegit que queda altament desconnectat és el de Riba-roja, amb dues subunitats: la zona de Berrús i Sant Francisco (al sud del riu Ebre) i els vessants nord de l'Ebre amb les serres de Pàndols i Cavalls. Aquests espais tenen un elevat interès biogeogràfic al ser una transició dels medis àrids de la zona de la depressió de l'Ebre, ja dintre de la Plana de Lleida, i les serres pre-litorals de menor continentalitat. Destaca la gran quantitat de pi blanc que ha cobert gran part d'aquestes serres i la gran abundància de l'àliga marcenca (*Circaetus gallicus*).

· Per últim, faria falta connectar l'espai PEIN Riba-roja amb la ribera de l'Algars. Aquest connector consistiria en resseguir el Matarranya i el riu Algars pel marge aragonès fins entrar a Terres de l'Ebre.

Un altre gran grup d'espais que contenen valors naturals i ecològics són els **espais agrícoles**. Aquestes àrees actuen com a reforç per al correcte funcionament dels ecosistemes, actuant també com a espais connectors. A les Terres de l'Ebre els principals paisatges agrícoles amb valor natural i ecològic que s'han identificat són:

Camps d'arrossar del delta de l'Ebre. És l'exemple més clar d'espai agrícola amb valors naturals i ecològics. Amb les mesures agroambientals aquest espai s'ha convertit en una zona inundada permanentment a excepció dels mesos d'adequació del terreny per a la sembra (de febrer a abril, aproximadament). Aquest fet ha afavorit l'hàbitat de moltes aus hivernants, de la mateixa manera que a l'estiu afavoreix el de les nidificants o altres que hi són de pas. A més, els arrossars són un element fonamental per al manteniment del cicle hidrològic deltaic.

Camps de cítrics amb alternança de fruiterars de secà. S'ubiquen al sector sud de les Terres de l'Ebre, a les parts baixes de la unitat Serres de Montsià-Godall i prop del nucli urbà de la Sénia.

Oliveres en planes o en vessants. Entre les serres dels Ports, de Cardó i el mar s'ubiquen les principals plantacions de secà sovint amb alternança amb els garrofers. És un espai d'interès tròfic per a l'àliga cuabarrada i una zona d'alimentació d'ocells hivernants com els túrdids. També s'hi detecta la presència de mamífers com el porc senglar. Les oliveres que es troben al litoral constitueixen un coixí de protecció entre el litoral urbanitzat i les serres.

Figura 7.13. El riu Ebre al seu pas per la Cubeta de Móra, al fons, les serres de Cardó i el Boix.

Mosaics agroforestals de la vinya, l'olivera i l'ametller, principalment. Ubicats al nord del territori per les unitats de la Cubeta de Móra, Barrufemes, Altiplà de la Terra Alta, Riberes de l'Algars i els Costers de l'Ebre. Són paisatges agrícoles amb una elevada qualitat natural i agrícola, en general, on hi ha la presència de l'àliga cuabarrada i la marcenca.

La presència del riu Ebre i les seves **terrasses i planes fluvials** ha generat paisatges amb elevats valors naturals i ecològics. Els boscos de ribera, les illes del riu, els galatxos, els marges del riu i les desembocadures de rieres i barrancs, generen ambients aquàtics rics en biodiversitat, tant vegetal com faunística, que posen el contrapunt a uns territoris generalment secs. Destaquen les terrasses i planes fluvials del meandre d'Ascó-Vinebre, el sector central de la Cubeta de Móra, des de Móra la Nova fins a Miravet, el sector comprès entre Xerta i Tortosa i el sector entre Tortosa i Amposta, a banda del mateix delta de l'Ebre.

7.2.2.- Valors històrics

Els valors històrics es corresponen amb les petges més rellevants que l'ésser humà ha deixat en el paisatge al llarg de la història. La diversitat de paisatges amb valor històric a les Terres de l'Ebre és elevada i per facilitar el seu estudi s'han dividit en cinc grups. Aquests grups són: **escenaris de la**

memòria històrica (escenaris de la batalla de l'Ebre), **patrimoni arquitectònic en l'espai rural** (arquitectura rural, castells, construccions hidràuliques, edificis civils, torres de guaita i defensa i edificis religiosos), **patrimoni arquitectònic en el casc urbà** (nuclis que contenen menys de 25 elements del Catàleg de Béns Culturals d'Interès Nacional, nuclis que en contenen entre 25 i 66 elements, i nuclis que en contenen més de 66 elements), **patrimoni arqueològic** (jaciments arqueològics, patrimoni universal de la UNESCO, Via Augusta), i **patrimoni històric rural** (marges de pedra en sec, pastures d'estiu, pastures d'hivern, oliveres monumentals).

Escenaris de la memòria històrica

Les Terres de l'Ebre, i concretament el sector comprès entre l'Altiplà de la Terra Alta, els Costers de l'Ebre, la Serra del Tormo i la Cubeta de Móra, destaca per haver-se convertit en un paisatge bèl·lic molt significatiu en la història recent tant d'aquest mateix territori, com també per a Catalunya, així com per l'Estat espanyol. Són els paisatges de la batalla de l'Ebre. Aquest fet tant significatiu ha fet que s'hagi considerat aquest paisatge com un Paisatge d'Atenció Especial. Així, en el capítol 13 de la memòria del present Catàleg, es pot trobar tota la informació referent a aquest paisatge. Aquí només es farà una breu descripció d'aquells paisatges bèl·lics més rellevants des del punt de vista del seu valor històric.

L'extens territori, d'unes 47.600 ha (35 km de nord a sud i 20 km d'oest a est), on va tenir lloc la batalla, per si sol ja conforma un paisatge amb valor històric. A més, al seu interior, es poden contemplar restes de diversos elements de la batalla, alguns dels quals han estat recuperats en el darrer decenni, després de quasi setanta anys d'oblit.

Entre els elements que s'hi poden contemplar hi ha restes de trinxeres i amagatalls, tant a les Serres de Pàndols-Cavalls, a la Punta de l'Àligam, com a la de l'Altiplà de la Terra Alta, a les Deveses o les Paumeres de la Fatarella o als barrancs de Vilalba dels Arcs. Alguns espais o fites esdevenen paisatges amb una alta càrrega simbòlica, com la Punta Alta de Pàndols (coneguda com a cota 705 m), les Camposines, o el coll del Moro, on Francisco Franco hi va establir l'observatori de l'exèrcit franquista.

Hi ha altres espais que formen part de la Guerra Civil i són menys coneguts perquè que no van ser episodis de cap batalla concreta. Un d'aquests espais és el conjunt de fortificacions que l'exèrcit republicà va establir al llarg del litoral, esperant una ofensiva de l'exèrcit franquista per aquest sector. Una ofensiva que mai va produir-se i que va permetre, en certa manera, que aquestes fortificacions hagin arribat als nostres dies en un relatiu bon estat de conservació. Sobretot són destacables les

trinxeres búnquers i els túnels situats al litoral sud del municipi de l'Ametlla de Mar, entre el Port de l'Estany i la cala de l'Estany Podrit, i al litoral del municipi d'Alcanar.

Patrimoni arquitectònic en l'espai rural

Aquest grup inclou els elements del patrimoni arquitectònic situats en l'espai rural més significatius des del punt de vista paisatgístic.

Els **castells** no són elements gaire abundants a les Terres de l'Ebre ni a la resta de la Catalunya Nova. Tot i això, la presència de templers i hospitalers durant el procés de conquesta cristiana d'aquests territoris ha deixat empremta en alguns indrets. Els principals castells són: el castell Nou de Flix, als Costers de l'Ebre; el castell de Móra d'Ebre, a la Cubeta de Móra; el castell de Miravet, a l'encaix de Barrufemes amb els Burgans i la Cubeta de Móra; el castell de coll de Som, a Barrufemes en contacte amb Serres de Cardó-Boix; el castell de Tenasses i la Suda de Tortosa, als Vessants del

Figura 7.14. Trinxeres construïdes per l'exèrcit republicà a la partida dels Barrancs, al municipi de Vilalba dels Arcs

Tivenys al coll de l'Alba en contacte amb el Paisatge fluvial de l'Ebre; el castell d'Ulldecona, a l'interior de les Serres de Montsià-Godall, i el castell de Carles, als vessants nordorientals dels Ports.

Com a castell més important de les Terres de l'Ebre i que gaudeix d'una història remarcable, cal destacar el de Miravet, ubicat dalt un turó, i que fou l'últim reducte islàmic de l'Ebre fins que va caure en mans de l'orde del Temple el 1153. Fou llavors quan es va convertir en un autèntic i innovador castell-monestir, d'estil romànic cistercenc. Un altre castell destacable és el d'Ulldecona, a dalt un turó i sobre les restes d'un assentament ibèric. Aquest castell consta d'una torre rodona andalusina i una segona torre quadrada construïda per l'orde de l'Hospital el 1178. La Suda de Tortosa també és un castell fàcilment observable des de diverses parts del territori. Fou bastit sota el mandat d'Abd al-Rahman III (segle X) sobre l'antiga acrópolis romana. El 1148 fou reformat parcialment.

La presència de **torres defensives** sí que és important a les Terres de l'Ebre, especialment en el tram baix de l'Ebre, a partir de l'assut de Xerta, i al llarg de la línia de costa, així com en algunes serres, com la del Montsià. La seva funció era fer talaies des d'on guaitar la presència dels diversos enemics, segons l'època històrica. Les de costa, sobretot van proliferar entre els segles XV i XVIII per tal de prevenir dels atacs pirates, molt freqüents durant aquest període.

Al Paisatge fluvial de l'Ebre se'n comptabilitzen un total de divuit: torre Abalari, torre de la Campana, torre d'en Corder, torre del Prior, torre de Riba-Roja, torre de la Petja, torre de Soldevila, torre de la Roca-Corba, torre de Sant Onofre, llotja de Campredó, torre de Campredó, torre de la Candela, torre de la Burjacènia, torre de la Carrova, torre de la Granadella, torre de Poques Salses, torre de Futxeron i torre de l'Oriola.

Entre totes aquestes destaca la torre de la Carrova, situada al costat de la carretera C-12 (eix de l'Ebre) entre Tortosa i Amposta. És la torre més emblemàtica de l'Ebre, construïda sobre la roca, al costat de les restes d'una antiga vila romana. La terrassa està rematada amb merlets (alguns de formigó fruit de restauracions posteriors) i matacans de maçoneria amb forma de voltes corbes que descansen sobre mènsules allargassades. Està restaurada i des de la torre es pot observar a l'altra banda del riu una torre germana actualment en restauració, la torre de Campredó.

Al Litoral del Baix Ebre i al Delta de l'Ebre en destaquen un total d'onze: torre de Vinaixarop, torre de Vellòria, torre de Garidell, torre de Cap Roig, torre de l'Àliga, torre del Torn, castell de Sant Jordi d'Alfama, torre de Salim, torre de Sant Joan, torre de la Figuera, i torre d'Oliver, aquestes tres darreres situades a l'hemidelta sud. De totes aquestes, la que destaca i és més significativa és la torre-castell de Sant Jordi d'Alfama, construïda al segle XIII i reconstruïda al segle XVIII. El seu origen es remunta a l'orde de Sant Jordi d'Alfama, fundat l'any 1201 per Pere el Catòlic, rei d'Aragó i comte de Barcelona, que els va concedir el desert d'Alfama (plana de Sant Jordi). Al segle XVII va ser bombardejada fins al seu ensorrament per les galeres espanyoles, a fi que no fossin ocupades per les tropes franceses. Durant el regnat de Carles II, ja al segle XVIII, es va construir l'actual fortalesa, a prop de la primera, que va ser ocupada militarment per les tropes regulars.

A les Serres de Montsià-Godall, especialment als vessants marítims de la serra del Montsià, s'han identificat un total de deu torres defensives: torre de la Guardiola, torre de Burgar, torres del Moro, torre de Camin, torre del Codonyol, torre del Montsià, torre d'en Calbo, torre d'en Morralla, i torre de Sant Pere-Sant Felip. Als vessants de Tivenys-Coll de l'Alba se n'han identificat tres: torre del Mig Camí, torre de Gassià, torre del coll de l'Alba. Altres torres de vigilància se situen en altres indrets de les Terres de l'Ebre: torre de la Vil·la Seca, a la Plana del Baix Ebre-Montsià; torre i poblat de la Fullola, a Serres de Cardó-Boix; tossal del Moro, a Riberes de l'Algars, i masos-torre de mas d'Aumet, mas d'en Cedó i mas de Frauques, a les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs.

Per altra banda, com a **construccions hidràuliques** amb valor històric destaca l'assut de Xerta,

Figura 7.15. Castell de Sant Jordi d'Alfama, al litoral del Baix Ebre, té el seu origen en les fortificacions que l'orde de Sant Jordi d'Alfama va fer al llarg d'aquest litoral per tal d'assegurar les posicions conquerides als sarraïns.

tant per la construcció en sí, potenciada per tots els elements auxiliars que històricament s'hi han encaixat (molí hidràlic, recloses), com per tot el que significa en la creació de paisatges aigües avall. En aquest sentit, cal destacar les casilles dels guardacanals, petites construccions a la riba dels canals principals del riu Ebre on es resguardaven els guardacanals en l'exercici de les seves funcions de regadors o vigilants de les infraestructures hidràuliques.

Entre els **edificis religiosos** de les Terres de l'Ebre amb valor històric destaquen: l'església Vella de Miravet i el conjunt de Cardó compost pel monestir-balneari i diferents ermites (Barrufemes, Benifallet); l'ermita de Mig Camí i l'ermita del coll de l'Alba, als Vessants de Tivenys-Coll de l'Alba; l'ermita de la Petja, al Paisatge fluvial Ebre; l'ermita del Remei i l'ermita de la Verge de la Pietat, a les Serres de Montsià-Godall, i el convent de Sant Salvador d'Horta, a le Serres de Pàndols-Cavalls.

Patrimoni arquitectònic en el casc urbà

En aquest grup s'han considerat els elements del patrimoni arquitectònic situats en l'espai urbà significatius des del punt de vista paisatgístic i que formen part dels catàlegs dels BCIN o BCIL. S'han agrupat en tres categories, segons si els nuclis urbans contenen menys de 25 elements, entre 25 i 66 elements, o més de 66 elements del patrimoni arquitectònic.

Tortosa és el nucli urbà amb més elements arquitectònics inclosos en el BCIN (la Suda, el call jueu, catedral, muralles del segle XIV, conjunt renaixentista, edificis modernistes, etc.), tot i que sovint estan encaixats en entorns urbans força deteriorats des del punt de vista urbanístic i arquitectònic i això fa que perdin valor des del punt de vista paisatgístic. Com s'ha dit en l'apartat 7.1.4., és als pobles petits de l'interior de les Terres de l'Ebre on el patrimoni arquitectònic conforma paisatges urbans amb valor històric (Arnes, Horta de Sant Joan, Vilalba dels Arcs, Batea o Miravet).

Les cooperatives i cellers modernistes de Cèsar Martinell del Pinell de Brai i de Gandesa també tenen un valor històric. La cooperativa del Pinell de Brai, coneguda amb el nom de 'Catedral del vi', data de l'any 1917 i la de Gandesa, del 1919.

Patrimoni arqueològic

En aquest grup s'han considerat els elements del patrimoni arqueològic més significatius i que formen part dels catàlegs dels BCIN, BCIL o dels béns del Patrimoni de la Humanitat de la UNESCO, no tant per la seva rellevància física, sinó per la seva contribució a explicar formes de vida i paisatges pretèrits. S'han agrupat en tres categories: jaciments arqueològics, elements que formen part del patrimoni mundial de la UNESCO i la Via Augusta.

Entre els **jaciments arqueològics** amb valor històric lligat al paisatge destaquen els relacionats amb els poblats ibers. Se n'han identificat un total de vint-i-dos distribuïts per les diverses unitats de paisatge: poblat de la punta de la Gessera, a Riberes de l'Algars; poblat iber del coll del Moro, a l'Altiplà de la Terra Alta; poblat i necròpolis de Santa Madrona, necròpoli dels Castellons, poblat del Tossal del Moro de Pinyeres (Batea) i poblat de la Roca de la Bruixes, a Costers de l'Ebre; poblat de Forn Teuler i poblat iber de Sant Miquel, a Serra del Tormo; poblat del Castellet de Banyoles, al Baix Priorat; poblat de la Moleta Rodona, a Serres de Cardó-Boix; poblat del Castellet de la Roc-roja, a

Figura 7.16. Església d'origen romànic situada al poble abandonat de Pinyeres, a la unitat Riberes de l'Algars.

Barrufemes; poblat de l'assut i necròpoli de l'Oriola, al Paisatge fluvial Ebre; necròpoli de Mianes i pla de les Sitges, a Plana del Baix Ebre-Montsià; necròpoli del Bordissal i necròpoli del Mas de Mussols, al Delta de l'Ebre, poblat de los Castellans, poblat de la Coluga, Moleta del Remei, i Sant Jaume Mas d'en Serra, a les Serres de Montsià-Godall.

Entre aquests assentaments ibers cal destacar, per les seves dimensions, l'estat de conservació o per la rellevància històrica: el poblat de la punta de la Gessera, el del coll del Moro, el poblat i necròpoli de Santa Madrona, el poblat dels Castellans, el poblat de l'Assut, el poblat de Castellet de la Roca-roja, el poblat del Tossal del Moro de Pinyeres (Batea), el de la moleta Rodona, el del forn Teuler, el de la roca de les Bruixes, el de Sant Miquel i el de Castellet de Banyoles.

La categoria **patrimoni mundial de la UNESCO** inclou les pintures que hi ha en diverses coves i abrics del Perelló, Tivissa, Alfara de Carles, Freginals i, sobretot, Ulldecona, i que formen part del conjunt de pintures rupestres de l'Arc Mediterrani de la península Ibèrica. Aquests llocs descriuen el

mode de vida, en una fase crítica i essencial del desenvolupament humà, d'una manera gràfica en forma de pintures úniques pel seu estil i subjecte.

També és important remarcar el pas de la **Via Augusta** pel litoral de les Terres de l'Ebre. En època romana, aquestes terres eren travessades per aquesta via, que unia Roma amb Cadis. En alguns punts d'aquesta via hi havia *mutationes*, instal·lacions de petites dimensions situades a la vora dels camins que servien com a llocs de canvi de cavalls o de descans. Un d'aquells llocs va desenvolupar-se prop de la l'actual localitat del Perelló, on es conserven uns 4 km de via, en diversos trams, a la vora dels quals també es pot observar algun pou de l'època. Un cop al Montsià, aquesta via es

Figura 7.17. Torre de Fullola, situada al terme municipal del Perelló. Amb planta centralitzada circular i irregular.

divideix en dues: una pel litoral (que passa per Amposta i la foia d'Ulldecona) i una per l'interior (pel pla de la Galera). Hi ha diversos itineraris senyalitzats per tal de resseguir els vestigis d'aquesta mil·lenària via, per la part interior, que coincideix molt sovint amb les vies de comunicació actuals.

Patrimoni històric rural

Alguns espais rurals contenen elements d'especial interès des del punt de vista històric per la seva representativitat, raresa o singularitat. Són testimonis d'un paisatge que havia estat el predominant en aquesta zona.

A la Terra Alta, hi ha una gran extensió agrícola, en forma de mosaic agroforestal que, amb el predomini actual de la vinya, és una mostra representativa de l'anomenada trilogia mediterrània, formada per conreus de cereal, vinya i olivera, amb variacions segons el grau de precipitacions (el cereal és substituït per l'ametller allà on hi ha menors precipitacions). Amb alts i baixos en l'extensió de cadascun dels tipus de conreu, i amb avenços i retrocessos de les masses forestals, el paisatge d'aquest sector ha mantingut, des d'antic, una fesomia més o menys semblant a l'actual.

Als voltants de la foia d'Ulldecona encara es mantenen conreus de vinya, que pràcticament van desaparèixer de la comarca del Montsià amb l'arribada de la fil·loxera a principis del segle XX. Per la seva banda, al Paisatge fluvial de l'Ebre, des de la construcció dels canals de regadiu, a finals del segle XIX el de la dreta i a principis del segle XX el de l'esquerra, hi ha predominat el cultiu d'horta. Malgrat el retrocés d'aquests conreus per la irrupció dels conreus de cítrics i els avenços tecnològics, que han modificat la forma de conreu, encara es conserven mostres significatives d'aquestes hortes (hortes de Soldevila, de Sant Llàtzer, de Vinallop, de Catí, d'Aldover, de Xerta). A la Plana del Baix Ebre-Montsià, sobretot a la plana de la Galera i als Burgans, hi ha una gran extensió d'oliveres i altres fruiters de secà que s'han mantingut durant més d'un segle. Aquests terrenys eren utilitzats antigament per a la ramaderia però gràcies a les desamortitzacions s'aprofitaren per a l'agricultura.

Per a la seva caracterització, el patrimoni històric rural s'ha agrupat en quatre categories: àrees amb marges de pedra en sec; pastures d'estiu; pastures d'hivern, i oliveres monumentals.

Els **marges de pedra en sec** configuren uns paisatges de gran valor històric i estètic. Són testimonis d'una forma de conreu tradicional avui ja en retrocés. En el 65% del territori ebrenc hi ha, en diversos estats de conservació, marges i altres elements relacionats amb l'arquitectura rural de pedra en sec, com les cabanes, aixoplucs o aljubs, entre d'altres. De manera especial, destaquen els conjunts emmarjats de l'Altiplà de la Terra Alta, dels Costers de l'Ebre, dels vessants de les Serres de Cardó-Boix, els Burgans, i sectors de la Plana del Baix Ebre-Montsià i de les Serres de Montsià-Godall.

Figura 7.18. Mostra de mosaic agrícola característic de la trilogia del secà mediterrani, conformat per conreus de vinya, olivera i ametller, a l'Altiplà de la Terra Alta.

Els **masos**, així com altres tipus d'habitatges, temporals o permanents, es troben repartits arreu de les Terres de l'Ebre, i tenen un gran valor històric lligat al testimoni d'un tipus d'assentament pretèrit que permet comprendre com eren les relacions ésser humà-natura en un passat no tan llunyà. Molts dels masos han perdut el seu ús al llarg de la segona meitat del segle XX, per la qual cosa bona part d'aquest patrimoni es troba en diversos estats de degradació. No obstant, en alguns indrets de les Terres de l'Ebre hi ha edificis rurals d'especial interès des del punt de vista històric:

- A les terrasses del riu Ebre hi ha masos que encara es mantenen vius perquè resten lligats a l'activitat agrícola. Tot i així, l'abandó dels mateixos és constant. Es detecta que la conservació dels masos augmenta prop dels nuclis urbans, així, hi ha masies conservades a l'horta de Soldevila, l'horta de Sant Llätzer, l'horta de Vinallop, l'hort de Catí, els horts d'Aldover i als de Xerta. En aquests espais es conserven masos emblemàtics com el Mas del Bisbe a Bítim, el Mas de Baptista a Xerta i el Mas de Noves a Tortosa.

- On sí que hi ha una bona representació de masos que permeten interpretar el lligam d'aquests

amb la terra, és al Delta de l'Ebre. Destaquen el mas de la Comandanta, el maset de la Torrassa, el mas de Xapa, el conjunt de masos de la Llanada i el conjunt de masos de Buda, al marge dret. Al marge esquerre, el mas de Tramuntano, el mas de Bombita i el mas de Mollena.

També alguns masos de les planes doten de valor històric al paisatge, com el mas de les Setenes a Santa Bàrbara, el tancat de Codorniu, modernista i actualment hotel a Alcanar, i altres masos d'Alcanar, alguns convertits actualment en cases de turisme rural.

Entre la infraestructura vinculada amb l'aigua, actualment encara es poden observar alguns elements destacats en el paisatge, com ara els molins paperers i fariners situats al llarg del riu Sénia i el riu Ebre, com el molí de Miravet o el de l'assut de Xerta. Per altra banda, també és significatiu el conjunt de pous i sénies situades als fondos dels Costers de l'Ebre, l'Altiplà de la Terra Alta i Riberes de l'Algars, així com també les situades a la foia d'Ulldecona, a l'interior de les Serres de Montsià-Godall.

Una activitat agrària característica de les Terres de l'Ebre és la ramaderia extensiva de cabres i ovelles. Una ramaderia, que malgrat anar a menys en els darrers anys, encara es manté ben viva en diversos àmbits, com a les Serres de Cardó-Boix o a les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs, on encara es manté una espècie de cabra autòctona, la cabra blanca de Rasquera. La ramaderia ha condicionat l'existència i el manteniment de determinats paisatges, com poden ser les brolles i els prats que abunden al conjunt de serres i muntanyes acabades d'esmentar. Aquesta activitat també ha generat diversos elements encara visibles en el territori, com els lligallos, els abeuradors i els corrals, entre altres. A les Terres de l'Ebre, tradicionalment els ramats es movien segons l'època de l'any: a l'hivern es duïen a les **pastures d'hivern**, és a dir, als territoris propers al mar, com el Litoral del Baix Ebre o el Delta de l'Ebre, que gaudeixen de temperatures més agradables i també de millors pastures. Per altra banda, a l'estiu, per evitar les temperatures més altes i poder gaudir de pastures més fresques, els ramats es pujaven a les **pastures d'estiu**, a les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs, les Serres de Cardó-Boix, els Ports, o les Serres de Montsià-Godall.

Les oliveres són elements destacats del paisatge de les Terres de l'Ebre. A partir de l'estudi realitzat l'any 2005 pel Consorci de Serveis Agroambientals de les comarques del Baix Ebre i Montsià (el *Catàleg d'oliveres singulars i monumentals de les Terres de l'Ebre*), es van identificar més de 250 peus o conjunts que destacaven per la seva singularitat i/o monumentalitat. Aquestes **oliveres** monumentals es troben repartides arreu del territori ebrenç, tot i que on hi ha més densitat és als Costers de l'Ebre, a la Plana del Baix Ebre-Montsià, i a les Serres de Montsià-Godall. Així mateix, el Catàleg d'arbres monumentals de la Generalitat de Catalunya reconeix tres oliveres monumentals a les Terres de l'Ebre, les dues fargues de l'Arion, a Ulldecona, i lo Parot, a Horta de Sant Joan.

Figura 7.19. Mas típic del paisatge de les terrasses fluvials del riu Ebre. Aquest, en concret ubicat a l'horta de Soldevila al terme municipal de Campredó.

7.2.3.- Valors religiosos i espirituals

Els valors religiosos i espirituals es corresponen amb elements del paisatge, o paisatges en el seu conjunt, que es relacionen amb pràctiques i creences religioses. Els paisatges amb valors religiosos i espirituals de les Terres de l'Ebre no es fonamenten en les grans construccions de monestirs i convents, sinó més aviat per esglésies i ermites senzilles, però a la vegada ben conservades, que solen tenir un valor religiós pels pobles de l'entorn immediat. A les Terres de l'Ebre, destaquen les següents ermites pel seu bon estat de conservació i per l'afluència de visitants: ermita del Remei i ermita de la Pietat, a les Serres de Montsià-Godall; ermita de Mig Camí i ermita del coll de l'Alba, als Vessants de Tivenys-Coll de l'Alba; ermita de Sant Cristòfol, al Litoral del Baix Ebre; ermita de Sant Blai, a les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs; ermita de Santa Magdalena de Berrús, a les Serres de Pàndols-Cavalls; ermita de Sant Francesc i ermita de Santa Madrona, a Costers de l'Ebre, i l'ermita templer de Sant Bertomeu, a les Camposines al límit entre l'Altiplà de la Terra Alta, la Serra del Tormo i Costers de l'Ebre.

També tenen un valor religiós i espiritual els paisatges per on transcorren els diversos romiatges que encara és fan a alguns municipis de la Terra Alta. Entre aquests, destaquen els que fan a la Poble de Massaluca, Vilalba dels Arcs i Riba-roja d'Ebre a l'ermita de Santa Magdalena de Berrús. Així per exemple, en el romiatge que fan des de Vilalba dels Arcs cada dissabte de Pasqua a les quatre del matí, recorren un dels fondos característics d'aquest sector (Barranc de l'Ermita/Barranc de Barball), i que s'han identificat amb valor estètic, i es van parant en diversos punts, en els quals es canten successives pregàries. Aquests punts del paisatge (Roda, Devea de Paulo, Encenedor de Sant Pau, Esmorzador Vell, Partició de Quatre Termes...) tenen una significació especial per als que recorren aquest itinerari.

Els santuaris, que en general gaudeixen d'un nivell de valoració religiós que sol abastar un territori més extens que el de les ermites, no estan massa ben representats a les Terres de l'Ebre. Destaca el santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda, tot un referent per als municipis de Gandesa i Prat de Comte, que hi celebren els respectius romiatges. Aquest santuari, on se celebren diverses trobades i aplecs, dota de valor un paisatge situat enmig de les Serres de Pàndols-Cavalls, molt concorregut per gent tant de la mateixa comarca de la Terra Alta com de fora.

La vall de Cardó, a les Serres de Cardó-Boix, amb un conjunt d'ermites i un convent (que posteriorment es convertí en balneari), és un espai amb càrrega espiritual perquè durant segles ha estat un lloc d'aïllament, de meditació i de vida eremítica.

Altres elements que representen paisatges amb valor simbòlic i espiritual són la Catedral i el seminari de Tortosa. Tots dos elements han estat, i encara són, referents per a un ampli territori, ja que la Diòcesi de Tortosa inclou un territori que va més enllà de les Terres de l'Ebre (fins el Priorat i el Baix Camp pel nord, i fins a la comarca dels Ports i el Baix Maestrat, al País Valencià, pel sud).

7.2.4.- Valors simbòlics i identitaris

El valor identitari es correspon amb la identificació que un determinat col·lectiu sent amb un paisatge. Ambdós valors –simbòlic i identitari- fan referència a elements del paisatge o paisatges en el seu conjunt amb una gran càrrega simbòlica o identitària per a les poblacions locals pel fet d'establir-hi relacions de pertinença.

S'han identificat els següents elements i conjunts monumentals històricoartístics, elements religiosos (edificis i ordes), l'arquitectura rural de pedra en sec, conreus simbòlics, perfils emblemàtics, formacions vegetals, paisatges picassians, escenaris de la memòria històrica, l'àmbit fluvial del riu Ebre, el delta de l'Ebre, les muntanyes emblemàtiques i el litoral.

Els **elements i conjunts monumentals historicoartístics** amb valor simbolicoidentitari més destacats són:

- El nucli antic, el castell i les muralles de Tortosa, que esdevenen un referent tant per als propis habitants de la ciutat com per als qui viuen en l'entorn proper.
- El castell d'Ulldecona i el turó on s'ubica representa un símbol d'identitat especialment per a les persones del mateix municipi.
- El castell de Miravet i tot el conjunt històric del cap de la vila. És una imatge molt identitària del territori coneguda arreu, que ha estat representada per diversos artistes i que els darrers temps s'ha popularitzat a causa de la celebració en aquest nucli antic d'una reunió dels representants dels diferents partits polítics de Catalunya que fou la primera cimera de l'Estatut de Catalunya.
- El nucli antic de Batea, que amb els seus elements arquitectònics forma un conjunt reconegut com a simbòlic per la població. Entre aquests elements destaquen: l'església parroquial de Sant Miquel; l'ajuntament de Batea; les capelles del Portal, de Santa Susanna, de Sant Josep, de Sant Joan Baptista, de Santa Magdalena, de Sant Francesc d'Assís, i del Sant Sepulcre; l'ermita de Sant Roc; la casa Català; la casa dels Cavallers Cardona, les cases dels carrers Sant Miquel i Perera; el perxe dels carrers Cavallers, del Mig, i Sant Miquel; la porta dels Cavallers; les torres de la Bassella; i el carrer Major.
- El castell de Móra d'Ebre, vinculat a la història de la colonització cristiana del territori interior de les Terres de l'Ebre, en una pugna entre diverses ordes i llinatges.
- Les torres de vigilància de la Candela, de Campredó, de Camarles i de la Carrova, per la seva presència en el territori i pel seu significat relacionat amb el passat del sector litoral de les Terres de l'Ebre.

Els **elements religiosos** als quals se'ls reconeix un valor simbolicoidentitari a les Terres de l'Ebre tenen un abast local i estan representats pels diversos edificis religiosos que es troben en diferents indrets del territori. En aquest sentit, s'han identificat: les ermites de la Verge de la Pietat i del Remei, l'església nova de Sant Carles de la Ràpita, a les Serres del Montsià-Godall; les ermites de la Petja, de Mig camí, i del coll de l'Alba, als Vessants de Tivenys-Coll de l'Alba; el conjunt d'ermites de lo Calvari, Santa Paulina de Vallxiquer, Mare de Déu del Carme, Sant Miquel, Sant Antoni i Santa Magdalena, a cavall entre els Costers de l'Ebre i la Serra del Tormo; el santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda i el convent de Sant Salvador d'Horta, a les Serres de Pàndols-Cavalls; la catedral

de Tortosa, a cavall dels Vessants de Tivenys-Coll de l'Alba i el Paisatge fluvial de l'Ebre; l'església vella de Miravet, a cavall entre la Cubeta de Móra i Barrufemes, i l'església de Santa Magdalena, la capella del Portal i les capelles del Calvari, a Caseres, a les Riberes de l'Algars.

També s'han identificat els conjunts arquitectònics vinculats als ordes religiosos del Temple i de l'Hospital, que van tenir gran importància en aquest territori. De l'orde del Temple: el castell d'Ascó, el castell de Miravet, el nucli antic d'Horta de Sant Joan i el nucli antic de Tortosa. De l'orde de l'Hospital: els castells d'Amposta i d'Ulldecona.

El paisatge de l'**arquitectura rural de pedra en sec** té un gran valor simbolicoidentitari, especialment aquell que estructura els antics conreus. En els casos on aquesta arquitectura rural de pedra seca encara és viva, molts ciutadans i ciutadanes d'aquests entorns se senten identificats amb aquests paisatges. Com a paisatges més destacats des d'aquest punt de vista s'han identificat el sector central de la plana de la Galera, els voltants del coll de l'Alba, i la major part dels terrenys conreats de la Terra Alta, especialment els del triangle la Fatarella, la Pobla de Massaluca i Vilalba dels Arcs.

Els **espais agrícoles** que formen els conreus d'olivera de la Plana del Baix Ebre-Montsià, Altiplà de la Terra Alta, les Riberes de l'Algars i els Costers de l'Ebre, esdevenen un referent simbolicoidentitari per la llarga història d'aquest conreu en aquestes terres, a més de contenir alguns arbres monumentals. També tenen valor simbolicoidentitari el conreu d'arròs al Delta de l'Ebre, el conreu de vinya a l'Altiplà de la Terra Alta, a les Riberes de l'Algars i al Baix Priorat, i els conreus de secà als Burgans.

En aquests conreus simbòlics hi ha elements que també són identitaris per a una determinada població de les Terres de l'Ebre. Per exemple, són una referència els elements arquitectònics vinculats amb l'aprofitament de l'aigua (pous, sínies, molins,...); la floració primaveral i la ufanor estiuenca dels conreus de fruita dolça de la Cubeta de Móra; la floració dels cirerers de Paüls, la Torre de l'Espanyol i del Baix Priorat, i la floració de finals d'hivern dels ametllers i els cultius de la vinya a l'Altiplà de la Terra Alta i al Baix Priorat.

Els **perfils emblemàtics** marquen els fons escènics sobre els quals es reflecteix la identificació amb un lloc. En el cas de les Terres de l'Ebre s'han identificat els següents perfils:

- La silueta del massís del Port, amb el perfil característic d'aquesta muntanya (vist des de Tortosa) on sobresurt el Caro com el cim més alt. També ressalten altres puntes com la Barcina, la Portella del Vicari, Pallers, Marturi, Serrassolses, la tossa de la Reina, la tosseta Rasa, el Coll de Carabasses, el coll dels Eriçons, les rases d'Alfara, l'Espina, la tossa de Paüls, la punta de l'Aigua, tossal d'Engrilló i la mola Grossa. Cada poble s'identifica amb aquest perfil des del punt de vista que

tenen des del seu municipi. És a dir, els perfils identitaris van variant depenent de qui se'ls mira i des d'on es miren.

- Una altra silueta amb molta càrrega d'identitat és el conjunt de cims de les serres de Pàndols i Cavalls (vist des de l'Altiplà de la Terra Alta), amb el puig Cavaller, la vall de Navarro, la punta de l'Àliga, la punta de Cavalls (la Creu) i la roca del Pebrer.

- El conjunt de cims de les Serres de Cardó-Boix tenen un valor identitari per a la gent de la comarca del Baix Ebre. Aquí hi destaquen un conjunt de cims i colls com els de la Punta de l'Agulla, el Coll del Murtero, el Coll de Santos, la mola del Boix, la Roca Foradada, la Punta de la Buinaca, les Moles, l'Alentar, i el Coll de l'Alba.

Al valor simbòlic i identitari d'aquests perfils topogràfics s'hi sumen diversos elements característics de la climatologia de les Terres de l'Ebre, com són els cels rojos que es formen amb les postes de sol, els núvols compactes generats per les tempestes d'estiu, o la claredat amb què es poden observar aquests perfils els dies que bufa el mestral, aquí també anomenat serè o vent de dalt.

Entre les **formacions vegetals** amb valor simbòlic i identitari s'ha identificat el bosc del Burgar, com a exemple d'alzinar típic mediterrani pròxim a una població del litoral (Sant Carles de la Ràpita) i únic a la Serra del Montsià; la fageda dels Ports, considerada Reserva Natural Parcial i on gran part de la població de les Terres de l'Ebre hi ha estat així com també gent de fora que la visiten per la seva importància ecològica. Per últim, a la serra de Cardó s'ha identificat la teixeda de Cosp.

Els **paisatges picassians** (els paisatges que van inspirar al pintor Pablo Picasso en les seves dues estades a Horta de Sant Joan, entre 1898 i 1899, i el 1909) també tenen un element de valor identitari per a la població del municipi. Tot el nucli urbà d'Horta de Sant Joan pot considerar-se un indret picassià, ja que els carrers, places i cases van ser captades per l'ull genial de l'artista. Però també cal destacar altres paisatges com: la muntanya de Santa Bàrbara, el primer lloc on anaren Picasso i Manuel Pallarès, amic del pintor i fill del poble, tan bon punt arribaren a Horta, a finals de juny de 1898. La muntanya de Santa Bàrbara va ser pintada per Picasso tan a la primera estada com a la segona, quan en va fer diverses visions cubistes; el convent de Sant Salvador, al peu de la muntanya de Santa Bàrbara, també pintat per Picasso, del qual destaca l'oli *La processó al Convent*; el Mas del Quiquet, el mas habitat més separat del poble i prop de la «cova» on Picasso i el seu amic Pallarès es refugiaven les nits del mes d'agost de 1898; el mas de Tafetans, on Picasso i el seu amic passaren uns dies quan segaven el blat, i on Picasso va realitzar un oli del petit mas així com diversos dibuixos i esboços dels pagesos en plena feina.

Figura 7.20. Pintura de Picasso on representa la seva particular visió del nucli urbà d'Horta de Sant Joan.

Els escenaris de la memòria històrica que tenen un major valor simbòlic i identitari per al conjunt de les Terres de l'Ebre són els espais de la batalla de l'Ebre. La memòria dels que la van viure ha estat traslladada al present i tota la població ebrenca identifica aquests espais amb els durs i sagnants mesos de la major batalla de les que van ocórrer durant la Guerra Civil. El seu desenllaç i conseqüències van marcar tota la població. D'entre tots aquests espais, el que té un major simbolisme és el poble vell de Corbera d'Ebre destruït per les bombes de l'aviació franquista.

Els paisatges de les obagues de la Serra de Llaberia també formen part dels paisatges de la memòria històrica. Aquests espais van servir d'amagatall al miquelet anti-borbònic Pere Joan Barceló i Anguera, «Carrasclat», a cavall dels segles XVII i XVIII. També s'han identificat alguns emplaçaments que recorden diversos episodis de les guerres Carlines, a la Sénia, Arnes, i Vilalba dels Arcs, o de la resistència armada antifranquista, els maquis, als Ports.

L'**àmbit fluvial de l'Ebre** és concebut per la població ebrenca com a element de base constitutiu de la seva idiosincràsia. La dinàmica de l'espai fluvial (riuades) i les actuacions que l'afecten (preses, implantació de centrals nuclears i indústries químiques, transvasaments) han generat la mobilització de la població i han activat episodis de conflictivtat territorial.

Alguns elements o espais significatius i identitaris lligats a l'àmbit fluvial són: la reserva natural de Sebes, el pas de l'Ase, el pas de barca de Miravet, el pas de Barrufemes, l'assut de Xerta, el pont penjant d'Amposta, el record dels llaguts, la navegació fluvial, el camí de sirga, els fragments de bosc de ribera i les illes del riu.

Per la seva particularitat destaquen com a valor simbòlic i identitari les sèries de Móra, Benissanet, Miravet i Ginestar, per bé que avui dia es troben en clar retrocés i/o en estat de degradació. Les sèries eren explotacions agràries familiars formades per petites hortes amb mas i sènia (pou amb roda de cadufos i safareig) que van ser molt abundants als marges del riu Ebre, tot i que les de la Cubeta de Móra, per la seva densitat, eren les més representatives.

El **Delta de l'Ebre** constitueix un dels paisatges de referència per a la població de les comarques litorals, especialment per als habitants del delta, que en són els principals forjadors. Al Delta hi ha associada una tradició familiar al voltant dels arrossars vinculada a l'esforç de colonització agrícola que va representar per als avantpassats. A més, aquest paisatge és el més conegut fora d'aquest territori. Dins de l'àmbit deltaic, s'han pogut identificar una sèrie d'elements o espais als quals la societat atorga valors simbòlics i identitaris. Aquests són: les barraques (construccions tradicionals del Delta), la xarxa de canals de reg, el nucli urbà de Poblenou, l'illa de Buda, les platges de l'Aluet, la Marquesa i el Fangar, les dunes, la bassa de la Tancada, la punta de la Banya, la desembocadura, les activitats pesqueres, la lluminositat i els colors canviants dels conreus, la horitzontalitat i sensació de gran espai obert, el silenci i la tranquil·litat o el cantar dels ocells.

Juntament amb el Delta de l'Ebre, el conjunt de **muntanyes i serres** que travessen el territori de nord-est a sud-oest conforma uns altres paisatges amb els quals la societat ebrenca se sent identificada. Aquestes serres són percebudes com a espais que van possibilitar el desenvolupament del territori en temps passats, aportant diversos recursos com la caça o el carbó, sense oblidar que moltes d'aquestes muntanyes van ser conreades fins als racons més inhòspits quan hi havia mancança de terres a les zones planes. A la vegada, tradicionalment també s'han considerat espais durs, inhòspits, plens de perills,...Malgrat que avui dia hagin perdut part d'aquest simbolisme, sobretot per a les generacions més joves, encara s'hi poden identificar tota una sèrie d'elements o espais que representen valors simbòlics i identitaris.

De totes les serres, la que representa un major conjunt de valors és els Ports, ja que a part de ser la serra més alta, i per tant la més visible, és la que agrupa un major nombre de municipis. Dins d'aquest àmbit els principals espais o elements amb valors simbòlics i identitaris que s'han identificat són: els espais oberts, els colors de la roca, les olors, el barranc de la Fou, el barranc d'Orió, el barranc del carrer ample, la fageda del Retaule, els Estrets, les Gúbies, el riu Algars, les roques Benet, i la cova del vidre.

Les serres de Pàndols i Cavalls, a banda de mantenir tota la seva vinculació amb la batalla de l'Ebre, contenen una sèrie d'espais i elements amb càrrega simbòlica i identitaria, com són: la punta

Rodona, el puig Cavaller, la Fontcalda, el barranc de Cavalls o els congostos del riu Canaletes.

També són considerades amb valor simbòlic i identitari la serra de la Fatarella, la serra dels Pessells, la muntanya de Santa Bàrbara, la serra del Tormo, la serra de Llaberia, les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, les serres de Cardó-Boix (que conté el monestir-balneari i la vall de Cardó), i la serra del Montsià.

Transversalment, a bona part d'aquestes serres s'hi associa un valor simbòlic i identitari vinculat a la transhumància a través dels lligallos, als camins rals i a tota la xarxa de senders i corriols.

Un altre element característic del paisatge de les Terres de l'Ebre al qual se li atorguen valors simbòlics i identitaris, és el **litoral**, sobretot per a la població dels nuclis costaners. Així doncs, aquest paisatge també presenta una doble dimensió (com el riu, el delta i les serres) positiva-negativa; del mar es treuen diversos recursos pesquers i el litoral atreu l'activitat turística, però, històricament, del mar en venien els corsaris i segueixen venint les llevantades. Del litoral ebrenc s'han identificat un seguit d'elements o espais que contenen aquests tipus de valors, aquests són: les cales i platges del litoral de l'Ametlla de Mar, el Perelló i l'Ampolla, i els sorolls i els colors de la mar.

Finalment, a les Terres de l'Ebre s'han identificat una sèrie de vistes, espais i punts d'observació que per a la població d'aquest territori tenen un simbolisme o s'hi senten identificats. Aquests són: les vistes del delta des de l'ermita de Sant Cristòfol del Perelló, les vistes del delta des de la serra del Montsià, les vistes dels Ports i del delta de l'Ebre des de la Creu de Santos (Serres de Cardó-Boix), vistes des del castell de Miravet, vistes des del poblat ibèric del Castellet de Banyoles, vistes de les vinyes des del poble vell de Corbera d'Ebre, vistes entrant a Horta de Sant Joan per la carretera de Bot, vistes entrant a Batea des de l'Aragó, vistes des del Mont Caro, vistes des del coll de l'Alba, vistes de la Plana del Baix Ebre-Montsià des de Mas de Barberans, recorregut per la carretera C-12 entre Amposta i Tortosa, entorns de nuclis urbans (la Galera, Godall, Mas Barberans, Reguers, Paüls, Móra la Nova, Móra d'Ebre, Garcia, Torre de l'Espanyol i Batea), els mosaics agroforestals dels voltants d'Horta de Sant Joan, la Pobla de Massaluca, la Fatarella, Corbera i Bot, els passos de barca de Flix i Miravet, la foia d'Ulldecona, la via verda (i les infraestructures auxiliars, com les estacions), la ruta literària del carlisme a les Terres de l'Ebre, i la ruta literària d'Artur Bladé i Desumvila.

7.2.5.- Valors d'ús social

Els valors d'ús social es relacionen amb la utilització que fa un individu o un determinat col·lectiu d'un paisatge per a diverses activitats, sobretot relacionades amb el temps d'oci. S'han identificat

Figura 7.21. Fragment del litoral del municipi de l'Ametlla de Mar, prop de la punta de l'Àliga.

espais concrets que la població freqüenta per gaudir o interpretar el paisatge i els principals itineraris i recorreguts.

Els darrers anys, des de diverses institucions (consells comarcals, patronats de turisme locals i regionals,...), s'han impulsat itineraris per conèixer, a peu, en bicicleta i/o en vehicles motoritzats, els diversos paisatges de les Terres de l'Ebre. Com a itinerari amb una alta freqüència d'utilització destaca la via verda del Baix Ebre i la Terra Alta, que permet descobrir el paisatge del riu Ebre, del congost del riu Canaletes i dels espais de les Riberes de l'Algars. En aquest sentit, també destaquen el conjunt d'itineraris impulsats pel Consell Comarcal de la Terra Alta.

Els paisatges del litoral, tot i l'elevada artificialització que han sofert, encara són avui espais amb una alta capacitat d'atracció. Els passeigs marítics, i especialment els pocs espais naturals que queden vora el mar, són espais freqüentats per a la realització de diverses activitats, com passejar, fer esport, o simplement gaudir del paisatge. L'existència de diversos ports esportius, facilita en

certa manera l'accés a la visualització des del mar del paisatge litoral de les Terres de l'Ebre. Els paisatges litorals més freqüentats són els més pròxims als nuclis de població. També té un cert nivell d'utilització el camí litoral, GR-92, que discorre per la costa de l'Ampolla a l'Ametlla de Mar.

Els paisatges de secà amb conreus d'olivera, vinya o ametller han esdevingut, al llarg dels anys, paisatges d'ús social familiar. Són moltes les famílies de les Terres de l'Ebre que gaudeixen de jornades festives a les finques de secà, també anomenades al Baix Ebre «garrigues» o «la muntanya». Els mosaics de secà que conformen els espais de la batalla de l'Ebre, també han esdevingut darrerament espais visitats per part de la població, tant local com forana.

Els **espais forestals** de muntanya, especialment els del sector dels Ports, són atractius per als habitants de la plana, que hi acudeixen per a realitzar tot tipus d'activitats (excursionisme, escalada, barranquisme, recollida de bolets, activitats cinegètiques, aplecs i trobades,...).

Cal destacar els espais que poc a poc, s'han anat equipant i regulant per al seu ús públic, per exemple, els refugis de muntanya, àrees de lleure, punts d'informació i àrees d'interpretació de la natura, vies d'escalada i vies ferrades. Aquests espais tenen una clara funció pedagògica; s'hi realitzen diverses activitats i itineraris de natura per als diversos nivells educatius, des de primària fins als ensenyaments universitaris.

Un paisatge que ha anat recuperant l'ús social és el **riu Ebre**. Cada cop s'hi practiquen més esports d'aigua (principalment piragüisme), pesca, o simplement navegació de plaer. Al tram final del riu fa anys que funcionen serveis de passeig en barca, que poc a poc han anat desenvolupant-se en trams entremitjos com a l'estret del pas de Barrufemes, entre Miravet i Benifallet.

Relacionat amb el paisatge fluvial, s'ha identificat el valor social dels camins que ressegueixen el riu. Així, per exemple, el camí Vell de Tortosa a Amposta és un bon referent d'aquest valor, ja que la gent hi surt a passejar a peu o en bicicleta.

Un altre dels paisatges de les Terres de l'Ebre que destaca pel seu valor social és el **paisatge del Delta**. És un espai únic amb una capacitat d'atracció altíssima sobretot a la primavera i a l'estiu, motivat per la seva horitzontalitat i monotonia cromàtica uniforme en l'espai i canviant en el temps. En aquest espai s'hi realitzen múltiples activitats (passejos amb bicicleta, a peu o rutes per la xarxa de carreteres). També és un paisatge que, com el forestal, té una elevada funció pedagògica. També s'ha detectat un increment en l'ús dels sectors litorals del delta com a espais de sol i platja. L'existència del Parc Natural ha facilitat l'equipament i regulació per al seu ús públic, amb la implantació d'àrees de lleure, punts d'informació, àrees d'interpretació de la natura i punts d'observació.

7.2.6.- Valors productius

Els valors productius estan relacionats amb la capacitat d'un paisatge de proporcionar beneficis econòmics, convertint els seus elements en recursos. A les Terres de l'Ebre destaquen, per sobre la resta, els **paisatges litorals**, especialment els relacionats amb les cales i platges, que són paisatges amb una alta capacitat d'atracció, tot i que, sovint, la mateixa activitat turística transformi, i degradi, aquests valors paisatgístics.

El **paisatge del Delta** des de les platges i el mar fins els aiguamolls i la zona agrícola, té un caràcter productiu molt important. El fet de ser un espai tant característic a nivell estatal per tots els valors que alberga ha generat que hi hagi una aflluència de turisme molt gran i, sobretot, durant els darrers anys. El producte va associat a elements o activitats més específics de l'espai del delta com les platges, l'ornitologia, la caça o la pesca. A més, en els darrers anys s'estan dissenyant i comercialitzant productes de la zona, especialment vinculats al conreu de l'arròs, ecològic o en producció integrada, vinculats a la Denominació d'Origen Protegida de l'arròs del Delta de l'Ebre.

Vinculat a l'activitat marina que es desenvolupa a les badies del delta, hi ha una sèrie d'activitats que generen uns paisatges que podrien ser aprofitats com a valor productiu, malgrat que en l'actualitat no està suficientment desenvolupat. Es tracta de les instal·lacions per a la producció de musclos i ostres, així com de la producció de sal a les salines de la Trinitat.

El **paisatge del riu Ebre**, en la mesura que siguin capaços de transformar els seus valors en beneficis econòmics, tindran un valor productiu destacat. Així doncs, el projecte de navegabilitat del riu o el camí de l'Ebre, la revalorització d'espais naturals (com el de Sebes o les illes del riu), o la potenciació de les activitats ludicoesportives no motoritzades, poden reforçar el valor productiu del riu Ebre i els seus paisatges.

Malgrat que es traci d'un paisatge creat artificialment, l'activitat pesquera i recreativa a l'embassament de Riba-roja està fortament desenvolupada i, en part, arrelada en aquest sector del riu Ebre.

Un altre paisatge que els darrers anys està agafant un elevat valor productiu, és el **paisatge de la vinya** de la Terra Alta i el Baix Priorat. Des de part del sector vitivinícola s'està treballant per associar el vi amb el paisatge, de manera que la qualitat del paisatge sigui un valor afegit al vi que es produeix.

El **paisatge de l'olivera** de la Plana del Baix Ebre i Montsià té un elevat valor productiu, com així ho demostra la Denominació d'Origen Protegida de l'oli del Baix Ebre i Montsià. Hi ha cinc cooperatives inscrites en aquest registre (la de Paüls, la del Perelló, la de Camarles, la de Tortosa i l'ACOBEM - Associació de Cooperatives Productores d'oli d'oliva del Baix Ebre i Montsià-). Per altra banda, al Montsià ha sorgit alguna iniciativa que pretén aprofitar el valor patrimonial de les oliveres monumentals

per a la comercialització de l'oli que produeixen.

El conjunt de paisatges agroforestals que tenen un paper cada vegada més important en l'atracció i fixació de turisme rural, especialment a les comarques de l'interior de les Terres de l'Ebre, i sobretot a municipis com Arnes i Horta de Sant Joan. A més, la Denominació d'Origen Protegida de l'oli de la Terra Alta i la Denominació d'Origen de la Terra Alta afavoreixen aquest tipus de turisme.

Vinculat en part a aquests paisatges agroforestals, hi ha els **paisatges de la memòria històrica** que representen els espais de la batalla de l'Ebre. Tot i que encara incipientment, en els darrers anys, i amb l'objectiu també de fixar un aprofitament pecuniari, s'ha iniciat la recuperació i promoció de diversos espais vinculats a aquesta batalla. Així doncs, s'han recuperat i habilitat espais de les serres de Pàndols i Cavalls, a Camposines, a la Fatarella, a Vilalba dels Arcs, i al Pinell de Brai. A Corbera d'Ebre s'ha creat un centre d'interpretació i s'han fet actuacions al Poble Vell.

El **paisatge natural** vinculat als espais naturals protegits també està esdevenint un altre paisatge amb valor productiu i amb unes potencialitats molt grans per a la demanda creixent de turisme en espais naturals (parcs naturals dels Ports i del Delta de l'Ebre), o per l'elaboració de productes càrnics de qualitat, com la cabra blanca de Rasquera.

En aquest territori on l'agricultura de secà és predominant, també destaquen els paisatges caracteritzats pel conreu de cítrics, que són reconeguts gràcies a l'impuls de la Indicació Geogràfica Protegida de les Clementines de les Terres de l'Ebre.

Actualment, els valors productius dels **paisatges urbans** estan poc explotats. Així doncs, paisatges urbans com els dels nuclis antics de Tortosa o Batea, o bé estan degradats, com en el cas de Tortosa, o encara són insuficientment coneguts, com el de Batea. Només en el cas del paisatge urbà d'Horta de Sant Joan es detecta un cert valor productiu, vinculat sobretot a la figura de Picasso.

7.2.7.- Valors estètics

Corresponen als valors estètics tots aquells elements del territori que poden ser reconeguts per dos aspectes fonamentals. En primer lloc, perquè la seva presència és la que configura i determina el caràcter del paisatge d'una regió determinada, en aquest cas, els contrastos visuals i els patrons tenen una significació important. En segon lloc, perquè la singularitat d'alguns dels seus elements fa que destaquin sobre la resta.

Figura 7.22. Basses de la Caramella ubicades al Parc Natural dels Ports. Indret reconegut per l'afluència d'excursionistes que el visiten per la bellesa que alberga.

Patrons i elements configuradors del paisatge

Els patrons i elements configuradors del paisatge s'han organitzat en tres grans categories: contrastos, mosaics agroforestals i agraris, i monoconreus.

Entre aquests elements s'hi inclouen els **perfils emblemàtics** dels principals conjunts muntanyosos de la regió, és a dir, els diferents *skylines* que es donen a les Terres de l'Ebre, i que gaudeixen d'un reconeixement social. Els perfils emblemàtics amb valor estètic són: els Ports, conjunt de cims més valorat estèticament través de la participació pública, i que inclou diverses puntes reconegudes per la població segons el punt d'observació; el conjunt de cims de les serres de Pàndols i Cavalls (vist de Gandesa); la serra del Tormo; el conjunt de cims de les Serres de Cardó-Boix, vist des de Tortosa, i el conjunt de cims de la Serra de Montsià (vist des de la ermita de la Pietat, a la serra de Godall). Aquests perfils, a part del seu valor simbòlic i identitari per a la població local, són claus en la percepció i configuració del paisatge, ja que condicionen i limiten els espais visibles per a la població.

Els contrastos representen espais on la combinació de dos o més elements esdevé visualment atractiva. S'han identificat contrastos costaners, que expressen la combinació visual del mar amb els elements de la costa com són els penya-segats, conreus o les zones dunars; contrastos de muntanya, on la combinació de textures i colors es produeix entre els cingles i la vegetació espontània (principalment boscos i matolls), i el contrast del riu Ebre amb la vegetació de ribera.

A continuació es descriuen els contrastos identificats:

Cales i penya-segats: es localitzen al Litoral del Baix Ebre i estèticament destaquen els de l'Ametlla de Mar. La transformació urbanística que ha sofert el litoral i en conseqüència els penya-segats de les Terres de l'Ebre des de la segona meitat del segle XX i, sobretot, a principi del segle XXI, ha provocat que, en general, aquests sectors s'hagin degradat estèticament. Malgrat això, encara hi ha molts sectors que mantenen una qualitat estètica remarcable, com el cap de Santes Creus a l'Ametlla, la cala de l'Estany Podrit també a l'Ametlla, cala Maria a l'Ampolla i Sòl de Riu a Alcanar. Aquests indrets són estèticament interessants pel contrast que ofereixen els verds de les màquies i les bosquines, els grocs dels penya-segats i el blau del mar. Es tracta tanmateix d'un contrast que varia lleugerament segons l'època de l'any, així doncs: a la tardor i l'hivern és un paisatge auster, amb els verds apagats de la vegetació i on les llevantades o les mestralades emblanquinen el mar amb les

Figura 7.23. Perfil emblemàtic del massís dels Ports vist des de Campredó (Tortosa).Foto presa a principis de març del 2005 després d'una nevada.

onades; mentre que a la primavera, amb els verds més vius de la vegetació, el contrast s'accentua.

Platja i conreu: es caracteritza pels conreus arboris, principalment cítrics o de secà, que tenen continuïtat fins a la façana litoral. Tot i que cada cop és més difícil observar aquest contrast, a causa de l'edificació que ocupa gran part de la primera línia de mar, es troben alguns exemples ben conservats al litoral del municipi d'Alcanar (conreus de cítrics) i al de l'Ametlla de Mar (conreus d'oliveres en alguns casos abancalats mitjançant murs de pedra seca).

Dunes i mar: els salobrars o sosars, amb plantes molt adaptades a la sal, es troben, sobretot, als punts de contacte del Delta amb el mar, a causa de la salinització produïda per l'acció directa de la mar i la salinitat de la capa freàtica. En aquests salobrars apareixen sovint dunes, anomenades tores i muntells, més o menys fixades per la vegetació. Les dunes del Delta ocupen una superfície total de 645 ha i resten sobretot a la part interna de la Punta del Fangar, a la zona dels Bascos, a la platja de Riumar, a la barra del Trabucador i a la Punta de la Banya. En aquest cas, el contrast el formen els blaus-verds del mar (més blau a mar obert, i més verd a les badies, i els grocs dunars, tacats amb petits fragments de verds de la vegetació dunar.

Riu i vegetació de ribera: els ambients aquàtics generalment s'associen a espais amb una alta qualitat estètica, especialment en els territoris més aviat eixuts. Sobresurten dos ambients tant des del punt de vista de la seva superfície com per la importància com a espais estratègics per la seva situació territorial, el riu Ebre i el Delta de l'Ebre, en tot el seu conjunt. Tot i això, hi ha altres ambients aquàtics que s'han identificat.

El riu Ebre en gairebé tots els seus trams, presenta valors estètics, tot i que destaquen aquells on la vegetació de ribera és més ben conservada, per exemple, el tram entre Móra d'Ebre i Benifallet. El valor estètic que té el riu Ebre varia segons el seu cabal, ja que generalment els espais amb presència d'aigua esdevenen més atractius per als ciutadans. A Tortosa el cabal mitjà es xifra en 614 m³/s, tot i que aquest pot canviar molt amb la pluviometria. Les èpoques de més cabal coincideix amb les pluges de la primavera i el desglaç de la neu dels Pirineus. Els mesos de gener, agost i setembre és quan els cabals són mínims (uns 200 m³/s). Una combinació que ressalta molt, és el contrast que té el riu amb els conreus de regadiu. Aquest paisatge amb valor estètic s'observa principalment a la part baixa del riu i a partir de l'assut amb més amplitud. La làmina d'aigua es combina amb l'escassa vegetació de ribera per endinsar-se immediatament en unes planes amb horta, cítrics i arrossars. Les petites parcel·les van donant unes combinacions cromàtiques variades en funció del cultiu que s'hi desenvolupa fins a trobar-se amb la làmina d'aigua. Aquest valor estètic també és present a la Cubeta de Móra, amb el riu Ebre que la travessa, amb un especial atractiu per la forma de les parcel·les, allargassades i perpendiculars al riu, i pels conreus de fruita dolça que s'hi desenvolupen, amb variacions en la seva fisiognomia en funció del cicle vegetatiu anual (arbres despallats a l'hivern,

Figura 7.24. Les salines de la Trinitat, a la punta de la Banya, generen uns espectaculars paisatges amb un potencial valor productiu molt important encara insuficientment aprofitat.

floracions a finals d'hivern, verds intensos primaverals i estiuençs, grocs, vermells i marrons tardorals).

El conjunt del Delta de l'Ebre destaca com una gran zona humida per la inundació dels arrossars bona part de l'any. Els mesos d'inundació de l'hivern, es crea una làmina d'aigua de gairebé 320 km², on només sobresurten les línies constituïdes per marges, infraestructures de reg i camins, que li donen un encant difícilment observable en altres llocs de la Mediterrània. Aquí, el principal contrast entre el riu i l'entorn és la introducció d'uns elements verticals, els boscos de ribera, en un paisatge horitzontal que predomina arreu del delta.

Les àrees humides amb vegetació natural es limiten a la perifèria deltaica, amb la presència de basses i llacunes com les de la Tancada, l'Encanyissada, l'Alfacada, la Platjola, la de les Olles i la de l'Estella, que formen conjunts d'especial bellesa, per la combinació de camps d'arròs, vegetació lacustre i les làmines d'aigua de les badies. Aquests conjunts varien cromàticament al llarg de l'any segons els cicles del conreu de l'arròs i de la vegetació lacustre (més verda a la primavera i a l'estiu, i més groguenca-marró a la tardor i a l'hivern).

A la foia d'Uldecona, també hi ha altres sistemes lacustres. Aquests espais són: les basses de l'Ermita, del Montsià, de les Ventalles, de Sant Joan del Pas, entre altres, que, amb la seva vegetació i entorn configuren un paisatge d'elevat valor estètic.

Els ullals són uns ambients aquàtics característics de les comarques del Baix Ebre i Montsià. Les aigües de pluja penetren en el subsòl per percolació atesa la permeabilitat de les calcàries i comencen a formar part dels cabals subterranis. Si les surgències d'aquesta aigua són entre els materials al·luvials de la plana deltaica i les ribes del riu, és quan es formen els ullals. Cal anomenar els ullals de l'Arispe i Baltasar (25 ha), al marge dret del riu i en molt bon estat de conservació. Els ullals de la Carrova i els de Campredó, a les ribes del riu, conserven una vegetació típica d'ambients aquàtics molt ben conservada, tot i que el de Campredó és enmig del polígon industrial del Baix Ebre. Tot i que els ullals de Campredó tenen una superfície molt més extensa, els de la Carrova tenen un entorn molt més agradable ja que els primers s'ubiquen al polígon Industrial del Baix Ebre.

A part del riu Ebre, també són apreciats estèticament els altres cursos fluvials de les Terres de l'Ebre. El riu Canaletes presenta una estètica caracteritzada per altes parets amb formacions geològiques de formes variables per on es formen basses en els trams finals i per on transcorre aigua gran part de l'any. El riu dels Estrets és una vall del sector oriental dels Ports excavada dintre els conglomerats oligocens i on baixa aigua gran part de l'any. El riu Algars i el riu Sénia, tots dos com a elements que fan de límit administratiu, el primer amb Aragó i el segon amb el País Valencià. Tenen ambients aquàtics irregulars, però hi ha trams on la vegetació de ribera i les basses amb aigua hi són presents tot l'any creant ambients amb uns colors i unes trames valorades per la població local. Als Ports també hi ha moltes zones amb ambients aquàtics, com els bufadors de la Caramella, el Toscar i els Ullals, la font de Sant Roc i molts altres.

Els **bosc**s són també un element configurador del paisatge. El tipus de bosc que predomina a les Terres de l'Ebre són les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), amb sotabosc de màquies o garrigues amb ullastre (*Olea europaea var. sylvestris*), margalló (*Chamaerops humilis*). Tot i que cada vegada menys, els boscos acostumen a oferir un contrast amb els conreus de secà (principalment d'olivera i vinya), sobretot concentrats als vessants dels Ports en contacte amb la Plana del Baix Ebre-Montsià i amb les Riberes de l'Algars, els vessants de les Serres de Pàndols-Cavalls en contacte amb l'Altiplà de la Terra Alta, els vessants de la Serra del Tormo en contacte amb els Costers de l'Ebre, els vessants de la Serra de Llaberia en contacte amb el Baix Priorat, o els vessants de les Serres de Cardó-Boix i les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs en contacte amb els Burgans.

Per altra banda, les combinacions entre les **formacions vegetals i la roca** i entre els cingles i les faixes arbrades, són bastant freqüents en bona part de les Terres de l'Ebre. Aquestes combinacions es caracteritzen pel contrast que ofereixen els grisos i blancs de la roca calcària amb els verds

majoritàriament invariables de la vegetació natural. Aquest fet és destacable al massís del Port, que es troba ple de cingles, tant a la part meridional com a la septentrional, entre els quals destaquen els Montsagres d'Horta i de Paüls, les Roques de Benet, la Mola de Catí o les gúbies del Regatxol.

Figura 7.25. El riu Canaletes, que neix a la serra de Pàndols, és un dels cursos fluvials més apreciats pel seu valor estètic.

També hi ha cingles a la resta del territori ebrenc com la Roca-blanca a les Serres de Montsià-Godall, totes les crestes de les Serres de Cardó-Boix i de Pàndols i Cavalls, la serra del Crestall, l'estret de Barrufemes, els Borjos de Tivissa o els de la serra del Montalt.

Per altra banda, s'han identificat uns patrons agraris que es van repetint successivament en diverses zones de les Terres de l'Ebre. Aquests, s'han dividit en mosaics agroforestals i agraris (agroforestal de vinya, agroforestal de fruiters de secà, fruita dolça amb conreus de secà, cítric amb altres conreus i horta amb fruita dolça) i en monoconreus (olivera, arròs, cítrics, horta, fruita dolça i vinya).

Els **mosaics agroforestals i agraris**, molt característics a les Terres de l'Ebre, conformen diversos tipus de paisatges valorats estèticament. En un ambient mediterrani com aquest s'afavoreix el conreu de diverses espècies, que en combinació amb els claps forestals, acaben configurant uns paisatges

d'una gran harmonia pels contrastos de colors, formes i textures. Aquests mosaics apareixen, bé per la manera tradicional d'explotar el territori, amb explotacions forestals i agrícoles, bé per l'abandonament d'alguns conreus que han estat ocupats per la vegetació natural.

Bona part d'aquests mosaics, sobretot els de secà, s'estructuren a partir d'una densa i històrica malla d'arquitectura rural de pedra en sec amb tota una sèrie de valors associats entre els quals destaca el valor estètic. Aquest valor està relacionat amb la magnífica integració de les construccions de pedra en sec (barraques, marges, camins, cocons...) en el seu entorn donant com a resultat paisatges de gran bellesa. A les Terres de l'Ebre, en el 65% del territori on es contempla aquesta arquitectura. Tot i aquest elevat percentatge de superfície ocupada per aquests elements, hi ha tres àrees amb paisatges de pedra en sec que cal destacar. Aquestes són: l'entorn de la Fatarella i de Vilalba dels Arcs, l'extrem sud-oriental de les Serres de Cardo-Boix i la vessant nord-occidental de les Serres de Montsià-Godall. Per la magnitud que tenen aquests elements configuradors del paisatge s'han considerat en el present Catàleg com a Paisatge d'Atenció Especial (capítol 13 del volum I de la Memòria).

Per al conjunt de les Terres de l'Ebre s'han identificat cinc tipus de mosaics agroforestals i agraris:

Mosaics agroforestals de la vinya: sobretot al Baix Priorat i a l'Altiplà de la Terra Alta on la vinya és protagonista, tot i anar acompanyada d'altres conreus de secà, com l'ametller i l'olivera. Les vinyes preferentment estan situades en els sectors més planers i i amb més sòl i humitat, mentre que els altres conreus o bé se situen en els sectors més marginals de les finques o com a elements d'acompanyament a la vora dels bancals.

Mosaic agroforestal dels fruiters de secà: formats per una combinació de diversos conreus de secà, sobretot olivera i ametller. Es localitzen fragments d'aquest mosaic al nord de l'Altiplà de la Terra Alta, nord-oest de la Cubeta de Móra, sud del Baix Priorat, interior de Barrufemes, nord dels Burgans, i nord dels Vessants de Tivenys al coll de l'Alba.

Mosaic de fruita dolça amb conreus de secà: localitzats a la meitat occidental de la foia d'Ulldecona, des de Freginals fins Ulldecona, i al sector sud-oriental de la Plana del Baix Ebre-Montsià, des de la Galera fins el Castell i Sant Joan del Pas. La relativa presència d'aigua en aquests sectors ha permès la introducció puntual de conreus de regadiu, en concret de préssecs, que es combinen amb conreus d'olivera i cereal de secà. La disposició territorial d'aquest mosaic, format per parcel·les quadrículades amb conreus únics en cadascuna d'elles, presenta una forma allargassada, en els marges dels monoconreus d'olivera característics d'aquest sector de les Terres de l'Ebre, i s'explica per la disponibilitat d'aigua que es presenta en aquests indrets. Davant la invariabilitat manifesta del cicle vegetatiu de l'olivera, la presència dels presseguers confereix al paisatge uns canvis estacionals

estèticament interessants, que van des dels verds intensos a la primavera i a l'estiu, fins als grocs i marrons de la tardor. A les variabilitats del cicle vegetatiu dels presseguers s'han d'afegir les pròpies dels cereals, que van des del verds primaverals, als nus hivernals, passant pels grocs estiucens.

Mosaic de cítric amb altres conreus: localitzats als voltants de Jesús, Roquetes i la Raval de Crist, al sector de les terrasses del riu Ebre compreses entre Tortosa i Vinallop, i al sud de les Serres de Montsià-Godall, entre Ulldecona i Alcanar. Es distingeixen dos tipus d'aquest mosaic, per una banda, el constituït per cítrics i horta al sector de Tortosa-Roquetes, que és fruit de la combinació de les hortes tradicionals a les quals s'han superposat els conreus de cítrics, en expansió en les darreres dècades. Per altra banda, els conreus de cítrics i olivera que caracteritzen el sector d'Alcanar, on es combinen conreus antics d'olivera (en menor percentatge), conreus de cítrics, i nous conreus d'oliveres. Mentre la configuració dels mosaics de l'entorn Tortosa-Roquetes dona com a resultat l'alternança paisatgística entre la verticalitat i la invariabilitat dels conreus arboris dels cítrics i l'horitzontalitat i variabilitat de l'horta, al sector d'Alcanar la variabilitat principal prové de la diferència cromàtica dels dos arbres predominants, el color verd-gris de l'olivera i el verd fosc del cítric.

Mosaic d'horta i fruita dolça: localitzats als voltants d'Ulldecona i sud-oest de la Sénia, són el resultat de la plantació de fruita dolça (sobretot presseguers) en els territoris de l'horta tradicional i domèstica, aprofitant la disponibilitat d'aigua d'aquests indrets i la voluntat de diversificar la collita domèstica. En el cas d'Ulldecona, aquest és el mosaic que caracteritza els voltants del nucli urbà, on hi ha les finques d'horta tradicional, allargassades seguint una orientació nord-oest a sud-est, en les quals s'ha anat inserint conreus de fruita dolça en parcel·les mono específiques. En el cas de la Sénia, la seva localització es deu a la disponibilitat d'aigua, que ofereix la Sèquia Mare que recull aigua del riu Sénia, i a la disponibilitat d'un sòl planer (l'Horta dels Plans, los Plans, i Plans dels Barruts) en les estretes terrasses fluvials del riu Sénia.

Per altra banda, els **monoconreus** també són uns paisatges característics de les Terres de l'Ebre. Si bé s'associa el monoconreu a les noves tècniques agronòmiques i a processos de concentració parcel·lària, les Terres de l'Ebre disposen d'uns paisatges de monoconreu tradicional, representats sobretot pels conreus de l'olivera, d'arròs i d'horta, si bé es cert que els monoconreus de cítric, fruita dolça o vinya s'han configurat al llarg de les darreres dècades. Per altra banda, els monoconreus identificats com a valor estètic són:

Conreus d'olivera: localitzat a bona part de la Plana del Baix Ebre-Montsià, vessants de les Serres de Montsià-Godall, la pràctica totalitat del Litoral del Baix Ebre, sud dels Burgans, Vessants de Tivenys-coll de l'Alba, oest de la Cubeta de Móra, una part important dels sectors de menor pendent dels Costers de l'Ebre, i els voltants d'Horta de Sant Joan i de la Pobla de Massaluca. En general es tracta d'un paisatge ben conservat, per bé que en determinats sectors, com els Costers de l'Ebre, es

noti una certa regressió i abandonament. Els monoconreus d'olivera van acompanyats de marges de pedra en sec canviant segons el tipus de pedra, tècnica constructiva i funció, així com de tot tipus d'elements arquitectònics auxiliars, com escales, cocons, aljubs, cabanes, barraques, etc.).

Conreus d'arròs: localitzats al Delta de l'Ebre i al tram final del Paisatge fluvial de l'Ebre, conformen un dels paisatges més singulars de les Terres de l'Ebre i Catalunya. El model agrícola productiu basat en l'arròs ha generat un paisatge homogeni policromàtic concebut a partir de parcel·lacions més aviat petites separades per la xarxa de rec. Tot i ser homogeni és canviant amb les estacions, el cultiu té unes tonalitats de verd a groc molt graduals de maig a octubre. Els mesos que van de novembre a febrer el camp es queda sense cultiu i s'inunda donant un aspecte completament diferent. Els mesos de preparació del terreny, febrer, març i abril, es veu un delta gairebé desèrtic ja que predomina el color de la terra, fins que novament es torna a inundar per iniciar la sembra.

Conreus de cítrics: localitzats principalment al sector central de les Plana del Baix Ebre-Montsià i sud de les Serres de Montsià-Godall, així com a les terrasses de Barrufemes i a les del Paisatge fluvial de l'Ebre. Es tracta d'un conreu monòton i poc variable al llarg de l'any, tot i que presenta unes lleugeres variacions cromàtiques interessants quan té el fruit madur a finals de tardor i hivern, i olfactivas quan floreix a la primavera. La seva localització s'explica per la disponibilitat d'aigua. Així, a les terrasses del riu Ebre l'aportació d'aigua per al reg es fa des dels canals, mentre que a la resta de sectors l'aigua prové del freàtic extreta amb bombes elèctriques. Al sector d'Alcanar es distingeixen dos tipus principals de conreus de cítrics segons la forma de les parcel·les. Així, al sud d'aquest sector es detecten unes parcel·les estretes i allargassades direcció nord-oest a sud-est, en les finques tradicionals. Al nord d'aquest sector apareixen finques quadrades i mitjanes i que en general es corresponen amb noves plantacions. A les terrasses del riu Ebre, des de l'estret de Barrufemes fins a Tortosa, hi ha plantacions antigues de cítrics que amb el temps han format un monoconreu sobre antigues hortes, avui dia gairebé desaparegudes, per la qual cosa les finques tendeixen a presentar una forma estreta i allargassada perpendicular al riu. Al sector central de la Plana del Baix Ebre-Montsià és on les plantacions són més recents, i la seva disposició no segueix una pauta concreta, tot i que es pot intuir una tendència al predomini de finques mitjanes o grans de forma rectangular i seguint una orientació d'oest a est.

Conreus d'horta: localitzats al sector pre-deltaic del Paisatge fluvial de l'Ebre, així com en algunes parts de l'interior del Delta de l'Ebre. La seva localització s'explica per la presència d'aigua provinent bé dels canals de l'Ebre, bé del freàtic, i per l'existència d'uns sòls planers i resguardats de la salinitat. Tot i que es tracta d'un tipus de conreu antic, ben arrelat al territori i amb una certa fama dels seus productes, el cert és que en els darrers anys s'ha notat una tendència a la intensificació d'aquest tipus de conreu, amb la creació de parcel·les més grans i una major rotació de conreus. La principal virtut d'aquest paisatge és que es tracta d'un paisatge divers quant a formes i mides de les

parcel·les, així com dels conreus.

Conreus de fruita dolça: localitzats al sector central de la Cubeta de Móra, així com en algunes parts dels Costers de l'Ebre. És un monoconreu format principalment per presseguers i cirerers, que s'ha expandit molt en els darrers anys a causa de la proliferació dels sistemes de reg que ha permès plantar fruita dolça en indrets cada cop més allunyats del riu, on tradicionalment s'havien localitzat. Aquest fet queda pal·lès en les formes de les parcel·les, que són més petites, allargassades i estretes com més properes al riu, i més quadrades i grans com més se n'allunyen. El principal aspecte estètic d'aquest monoconreu és la seva variabilitat anual vinculada als canvis vegetatius dels conreus,

Figura 7.26. Delta de l'Ebre on s'observa el canyissar típic de les zones naturals amb aigua dolça en primer pla i en segon pla, l'espai agrícola caracteritzat per arrossars amb tons verds i grocs i per elements lineals (xarxa de reg) que configuren la morfologia d'aquest espai.

amb uns finals d'hivern espectaculars quan té lloc la florida dels presseguers i cirerers, unes primaveres i uns estius ufanosos que contrasten amb els ambients eixuts de la perifèria, i unes tardors multicolors amb grocs, vermells i marrons.

Conreus de vinya: localitzats en alguns punts del Baix Priorat i sobretot als fondos occidentals de l'Altiplà de la Terra Alta, al voltant del nucli de Batea, i als fondos del nord de les Riberes de l'Algars.

Singularitats

Les singularitats comprenen elements amb valor estètic que són molt rellevants perquè són únics, bé en el context de les Terres de l'Ebre, bé perquè ho són per a tot Catalunya.

Entre aquestes singularitats s'han identificat aquells elements o espais vinculats al **patrimoni arquitectònic**:

Elements monumentals historicoculturals: destaquen pel seu valor estètic les torres de vigilància ubicades al llarg del riu i de la costa. La majoria són d'origen islàmic i feudal. De les situades a la vora de l'Ebre destaca la torre de la Carrova, situada al costat de la carretera C-12, entre Tortosa i Amposta, que és la més gran de l'Ebre. Del litoral destaca la Torre-castell de Sant Jordi d'Alfama.

També es consideren paisatges amb valor estètic els cellers modernistes que va construir Cèsar Martinell al Pinell de Brai, conegut amb el nom de 'Catedral del vi', i a Gandesa, així com el molí d'oli d'Uldecona, del mateix arquitecte.

Conjunt monumental historiconatural: el conjunt monumental de les Terres de l'Ebre més valorat estèticament és el format pel castell i el cap de la Vila de Miravet, ubicats en un promontori a tocar del riu Ebre, i a la zona d'encaix entre la Cubeta de Móra i Barrufemes. Un altre conjunt declarat Monument historicoartístic el 1985 és el conjunt de la muntanya de Santa Bàrbara i el convent de Sant Salvador d'Horta. A les Serres de Cardó-Boix hi ha el monestir-balneari de Cardó, construït al 1806 per monjos carmelites, al voltant del qual s'hi construïren tretze ermites (entre elles la de la Trinitat, la de l'Àngel i la de Sant Onofre o de la Columna) avui en dia abandonades i malmeses. El santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda i els seus voltants destaquen especialment pels seus valors estètics, amb afloraments geològics força espectaculars (plegaments, anticlinals...) i formes molt capricioses (gorges, crestes...), que contrasten amb l'edifici del santuari. Altres conjunts monumentals identificats com a valor estètic són: el poble vell de Corbera d'Ebre, la Suda i les muralles de Tortosa, el castell d'Uldecona, i l'ermita de la Pietat.

Una part important dels nuclis urbans encara conserven una estructura tradicional, per bé que en alguns casos el patró ha quedat difuminat pels nous creixements urbans. Entre aquests patrons d'assentament urbà singulars des del punt de vista estètic hi ha:

Nucli encimbellat: és el patró d'assentament urbà més valorat estèticament. Destaquen els nuclis de Miravet, amb una part vella del poble o cap de la Vila penjada sobre el riu a sobre un penya-segat

de color rogenc, que presenta una panoràmica única, coneguda i representada artísticament per pintors com Frederic Mauri, Cabanes i Joaquim Mir. També destaca el nucli urbà d'Horta de Sant Joan on, per salvar els desnivells del terreny, les cases s'esglaonen unes sobre les altres i creen una visió cubista del poble, vist des de lluny. La part més interessant del centre històric és la plaça de l'Església i els carrers que l'envolten, on hi ha els edificis més singulars. El conjunt arquitectònic d'Horta està declarat Bé Cultural d'Interès Nacional i està protegit. També ha estat representat artísticament per pintors coneguts, entre ells el pintor Pablo Picasso. Arnes, sense tenir l'aurèola

Figura 7.27. Torre de la Carrova al terme municipal d'Amposta. Torre defensiva, restaurada i il·luminada a la nit. Un dels elements històrics amb elevat valor estètic a les Terres de l'Ebre.

artística d'Horta de Sant Joan, també conté un interessant conjunt arquitectònic declarat BCIN. Un altre nucli que ressalta per la seva ubicació, entorn i morfologia és Tivissa. Als peus de la serra amb el mateix nom i envoltat d'hortes, Tivissa presenta una panoràmica molt bonica on destaca l'església de Sant Jaume. Manté una fisonomia emmurallada amb carrers estrets i sinuosos. Com a un dels nuclis urbans més pintorescs i encantadors de les Terres de l'Ebre destaca Paüls. És un poble de

Figura 7.28. Element historicoartístic amb valor estètic. Celler modernista de Cèsar Martinell al Pinell de Brai també conegut amb el nom de 'Catedral del vi' (1917).

mntanya que s'assenta sobre un turó entre dos barrancs i tancat al darrera pel massís dels Ports. Les cases són esglaonades i s'adapten a les corbes de nivell.

Poble pesquer: representat pels nuclis urbans de l'Ametlla de Mar, l'Ampolla, Sant Carles de la Ràpita i les Cases d'Alcanar. Aquests quatre nuclis litorals tenen històries recents, ja que foren construïts a partir del segle XVIII. Les parts més antigues dels nuclis urbans vinculats a la pesca encara presenten un cert encant que queda desdibuixat pels nous creixements que s'extenen cap a l'interior, excepte a l'Ametlla de Mar, on es conserven unes formes i uns colors semblants a l'assentament tradicional mediterrani, és a dir, cases blanques penjant d'un petit penya-segat, al peu del qual hi ha el port. En el cas de l'Ampolla aquesta característica de poble pesquer es nota més en la forma irregular dels carrers de la part antiga que en la forma dels edificis, la majoria dels quals han sobrepassat les alçades tradicionals (de planta baixa i un o dos pisos com a molt). A Sant Carles de la Ràpita i a les Cases d'Alcanar, es poden observar fragments interessants de nuclis

pesquers en costa més o menys planera, on es conserven alguns edificis tradicionals de planta baixa i un pis, amb el color blanc com a color característic de les façanes.

Ciutat/Poble-camí: es tracta d'un patró que predomina bastant en la geografia de les Terres de l'Ebre, en tractar-se històricament d'un territori de pas. Pas de la ramaderia que venia a pasturar al desert d'Alfama o al Delta des d'Aragó (d'aquí l'abundància de lligallos) i pas d'infraestructures viàries pel corredor del Mediterrani. Aquests antecedents històrics han fet créixer els nuclis urbans al costat d'aquests passos. Dels lligallos neixen els nuclis com Campredó, Lligallo del Ganguil i Lligallo del Roig, aquest dos últims conserven la toponímia de Lligallo (camí ramader). De pobles que s'estructuren a l'entorn de carreteres hi ha l'Aldea i, en menor grau, el Perelló. Per altra banda, Corbera d'Ebre va adoptar una forma de poble-camí (hi creua la N-420) des que es va haver de reconstruir després de la destrucció de l'antic nucli durant la Guerra Civil.

Traçat ortogonal: un altre patró força ben representat a les Terres de l'Ebre és el que caracteritza els nuclis urbans d'Ulldecona, els Reguers, Gandesa i Xerta, que s'estructuren al voltant d'una plaça central a partir de la qual sorgeixen els carrers que adopten una estructura quadriculada.

Figura 7.29. Conjunt monumental del Cap de la Vila i el castell de Miravet

Disseminat: aquest patró es dona sobretot al Delta de l'Ebre i als voltants de Tortosa i Roquetes. El cas més notable és Deltebre, que amb una longitud de més de 7 km i amb una superfície urbanitzable de 415 ha, és el nucli amb menys densitat d'habitants. Precisament, els nuclis urbans del Delta s'originen a partir de l'agrupament d'edificacions agrícoles, i per això presenten una important extensió superficial que origina uns paisatges urbans força peculiars. L'aspecte dels nuclis, aparentment caòtic i desordenat, respon a una lògica de distribució familiar entre els descendents de les propietats (construcció d'habitatges adossats seguint l'estructura de les propietats), a una forma cultural de relacionar-se amb el medi (existència d'horts urbans en gairebé cada parcel·la) i a una distribució capil·lar (seguint els principals eixos viaris). De les originals barraques de color blanc, edificacions aixecades a partir dels materials de la zona (joncs, canyes i fang), s'ha passat al llarg del temps a la construcció de cases amb estructura de formigó i totxo de planta baixa i un o dos pisos com a molt, amb coloracions diverses (per bé que el blanc encara té una presència destacada). Aquests disseminats, es complementen amb els paisatges hortícoles que els envolten.

Per la seva banda, el disseminat del sector de Tortosa-Roquetes presenta una disposició encara més dispersa, seguint les propietats de la terra. Així doncs, aquest disseminat, que s'originà per la necessitat de disposar d'una caseta al camp per guardar-hi les eines i passar-hi el temps de la collita, s'ha mantingut i potenciat les darreres dècades pel costum de la població urbana de tenir una casa, amb superfície conreada principalment per autoconsum, on anar a passar els caps de setmana o els períodes de vacances. La forma general de les noves edificacions en disseminat acostumen a ser de planta baixa i un pis, i estan fetes amb materials moderns (estructura de formigó i totxo), amb cobertes de teula romana, i colors de façana diversos, amb predomini dels blancs i dels terrossos.

Els **arbres singulars i monumentals** transmeten unes formes i unes dimensions d'extraordinària bellesa. Tot i que la majoria d'arbres singulars i monumentals es localitzen al massís del Port, també hi ha altres arbres típics de la vegetació de ribera com l'àlber, l'om, el baladre i el plàtan. No obstant això, els arbres singulars i monumentals més característics i més reconeguts de les Terres de l'Ebre són les oliveres (*Olea europaea var. Europaea*). N'hi ha tres de catalogades: dues fargues a la partida de l'Arion (Ulldecona) i lo Parot a Horta de Sant Joan.

Els elements singulars identificats en l'àmbit de les **geofomes** estan condicionats per la naturalesa i l'estructura del relleu de les Terres de l'Ebre, que està farcida d'indrets espectaculars molt particulars i dels quals se'n té una nombrosa expressió toponímica. A les Terres de l'Ebre s'han identificat:

- La serra de Godall, al Montsià, que, amb el seu paisatge calcari ofereix una combinació de fenòmens càrstics i tectònics al vessant sud-est molt atractiu. Aquest fenomen també apareix al

Racó dels Castellans.

- A les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs hi ha una magnífica secció estratigràfica on afloren materials amb unes condicions espectaculars.
- Tram entre Benifallet i Miravet on el riu Ebre s'encaixa i travessa la serralada prelitoral, originant un espai d'elevat valor estètic.

Als voltants de l'estació del Pinell de Brai, actualment abandonada, s'aprecien làmines encavalcades que donen unes formes al terreny molt atractives.

A la serra de Pàndols hi ha formacions dominades per plecs i encavalcaments que han acabat donant una geomorfologia molt atractiva. Hi destaquen la Moleta, l'Agulla de Bot, la Falconera i la Rocamala.

- La muntanya de Santa Bàrbara amb nivells de conglomerats quasi verticals al cim que es van arquejant suaument fins a ser gairebé horitzontals a la zona del Convent de Sant Salvador d'Horta.
- Al massís dels Ports hi ha la Gronsa i, sobretot, les Roques de Benet com a formacions geològiques més emblemàtiques i característiques de la Terra Alta. Són un imponent conjunt de monòlits on s'observen tota una sèrie de discordances lligades a la formació de la Serralada Prelitoral catalana i el seu encaixament amb el Sistema Ibèric. Muntanyes amb parets i agulles arrodonides i solcades per estretes feixes vermelles plenes de balmes. Dins els Ports també destaca la impressionant mola de Catí, que sorgeix majestuosa al mig del massís. Els estrets d'Arnes també són plens de formacions geològiques amb valor estètic amb indrets com les moles dels Viarnets, les Roques del Duc, la Punta de l'Espardenyer i la Moleta del Molló.

- A la serra de Cardó, prop del monestir-balneari, es poden observar uns talls i plecs geològics molt interessants.

- La Serra del Tormo també gaudeix d'unes formacions en conjunt on destaquen la zona del Tormo, la Picossa i Santa Magdalena.

A l'altura del Mas de Miralles, a la serra del Montsià s'observa una brusca elevació muntanyosa que contrasta amb el seu entorn.

- El Delta de l'Ebre té com a elements destacables, el seu perímetre costaner. Les dunes del perímetre costaner són mòbils per la influència del vent i de l'aigua, per tant, és un paisatge canviant. El seu color i les seves formes caracteritzen una àrea formada per sediments, amb estanys, barres

Figura 7.30. Convent de Sant Salvador (segles XII-XVII) al municipi d'Horta de Sant Joan considerat conjunt monumental historiconatural.

(barra del Trabucador), puntes (punta del Fangar, la punta de la Banyà) i illes.

Alguns **fenòmens meteorològics** també són reconeguts com elements singulars del paisatge que condicionen la seva visibilitat. A les Terres de l'Ebre s'han identificat els següents:

Boires hivernals: sobretot es presenten a la Cubeta de Móra i als Costers de l'Ebre. A l'hivern en dies d'anticicló, aquesta boira es manté al llarg de tot el dia arribant a una cota aproximada de 100-150 m. Quan l'anticicló s'agreuja la boira pot arribar a cotes superiors estenent-se per la plana del Burgar, per l'Altiplà de la Terra Alta i el Baix Priorat. És un fenomen climatològic habitual durant els mesos d'octubre i fins a finals de gener que condiciona clarament la percepció del paisatge. En referència als valors estètics de la boira es poden distingir diferents sensacions en funció del tipus de boira. En aquest sentit, la boira de riu és una boira melangiosa que suavitzava el contrast de la tenebra i la llum, que desfigura les siluetes i els perfils, que esvaeix els colors accentuats, que

emplena vallades i escapça cims i tot ho iguala: ni llum feridora, ni color estrident. Per altra banda, la boira que penetra a la Cubeta de Móra pel pas de l'Ase provinent dels Costers de l'Ebre, es caracteritza per un corrent d'aire gelat, que arrossega manyocs i filagarses de boira, totalment horitzontals. Finalment, un tercer tipus de boira és la urgellesa, coneguda també com boira de Maials, ensellada o broma urgellesa. És com una immensa tapadora que descansa als cims de les muntanyes, mentre que a les terres baixes no hi arriba.

Cella dels Ports: és una marca característica del paisatge ebrenc. És conseqüència del vent sec i càlid (vent de dalt) i és produït pels relleus que són perpendiculars a la direcció del vent. Aquesta cella es forma per l'anomenat efecte Föhn pel qual els vents, al remuntar les serralades que es troben en el seu recorregut, condensen i retenen la seva humitat a la vessant oest, mentre que, durant el seu camí de descens, havent-se convertit en un aire sec, ressequen l'ambient, els sòls i les plantes.

Mestral, serè, cerç, o «vent de dalt»: és el vent més conegut a les Terres de l'Ebre. És un vent sec i intens, de component nord-oest i amb intensitats que molts cops superen els 90 km/h. Hi ha ràfegues que sobrepassen els 100 km/h. Observar el paisatge amb el vent bufant a aquestes velocitats dona un caràcter de més lluminositat al territori. Indirectament, aquest vent de dalt també ha condicionat el paisatge, plantant fileres de xipresos en alguns camps de conreu del Baix Ebre i Montsià, per tal de protegir la collita dels forts vents. El vent també ha influenciat la forma de construir a les Terres de l'Ebre. Al llarg del temps, la gent ha anat creant construccions adaptades i resistents als embats del vent: des dels antics abrics i paravents fets en pedra seca que hi ha a molts marges, fins a les construccions més sofisticades fetes de metall i plàstic o la mateixa disposició geomètrica dels xiprers entre camps de conreus. Tot plegat, una «arquitectura del vent» que expressa, en el seu conjunt, tot un folklore o saviesa popular no sempre del tot reconegut.

També s'han considerat en el grup de les singularitats paisatgístiques els **bosc singulars**. Es tracta d'espais arbrats que destaquen sobre la resta, bé pel tipus de vegetació que tenen o bé perquè la seva denominació els situa entre els elements amb nom propi, i per tant són portadors d'un pes important en la construcció paisatgísticocultural de la zona. Aquests boscos singulars, relacionats amb els valors ecològics, tenen un valor estètic remarcable per les formes i els colors que adquireixen permanentment o estacionalment. Els casos més remarcables són:

- Les bosquines, garrigues i màquies dels vessants de la Serra de Cardó, ofereixen uns agradables espais al mig de les zones més transformades residencials i de les oliveres.
- Els alzinars ben constituïts de la serra de Cardó a l'obac del camí de la Creu i al vessant de la

cova dels Porcs, complementats amb boscos de roure valencià i teixos que apareixen de manera esporàdica.

Diversos fragments de bosc de ribera, principalment del riu Ebre, i d'altres rieres com el barranc de la Galera, el de Sant Antoni, Canaletes, Sant Jordi i riu Sénia, que aporten variabilitat paisatgística al llarg de l'any.

Els boscos de pi negre (*Pinus nigra*) distribuïts a la vessant occidental del massís dels Ports i a les parts obagoses de la serra de Cardó, que destaquen per les formes i colors d'aquests boscos madurs.

Les **fileres d'arbres** són un element singular amb valor estètic que o bé formen part de les entrades d'algunes poblacions, o bé complementen els paisatges dels camps de conreu de les planes prelitorals i pre-deltaïques.

En algunes **entrades de pobles** es mantenen fileres de plataners (*platanus x hispànica*) que tenen una funció d'embelliment de les entrades així com de dotar d'ombra. Malgrat que al llarg dels darrers anys n'han desaparegut moltes, encara es mantenen en algunes poblacions, com l'entrada sud a Tortosa per la C-12, a l'entrada a l'Aldea pel Delta o pel Camí de l'ermita de l'Aldea, a Ulldecona per molts dels camins que accedeixen al nucli, i a l'entrada de Tivissa a la T-304.

En alguns **campes de conreu** hi ha fileres de xiprers plantades als extrems de ponent dels parcel·laris, sobretot al Baix Ebre, que tenen la funció de protegir els conreus, principalment d'horta i cítrics, del fort vent de dalt (Mestral).

A les Terres de l'Ebre també s'han identificat una sèrie de **conjunts harmònics**, que corresponen a zones on la combinació de diversos elements (construccions rurals, canals, rius, sèquies, poblacions, conreus, camins, ...), fa que la percepció del conjunt esdevingui visualment atractiva. Se n'han identificat cinc: el delta de l'Ebre, la foia d'Ulldecona, les terrasses fluvials de l'Ebre, la cubeta de Móra i el corredor agrícola Bot-Gandesa-Corbera d'Ebre.

Delta de l'Ebre: el paisatge deltaic ofereix un paisatge solcat d'infinat d'arrossars, un conreu que és la base d'aquest paisatge. Els camps d'arròs confereixen al delta una estètica característica i un ventall cromàtic que abasta gairebé tota la banda de verds i grocs, a banda de potenciar la horitzontalitat del terreny.

Foia d'Ulldecona: la foia en si mateix ja és una singularitat pel fet de tractar-se d'un terreny enfonsat entre dues serres. A més, l'existència d'una zona endorreica fa que l'aigua hi sigui relativament abundant, i hagi potenciat l'agricultura de regadiu que es presenta amb uns patrons nítids que repre-

senten les estructures parcel·làries i els diversos tipus de conreu que hi ha.

Terrasses fluvials: des del pas de Barrufemes fins a Campredó hi ha les terrasses fluvials que, amb els diversos conreus de regadiu que conté (hortes, cítrics, i fruiters de regadiu), presenten una estructura agrícola ben ordenada i amb diversitat cromàtica al llarg de l'any.

Cubeta de Móra: amb conreus principalment de fruita dolça, té un paisatge molt diferenciat de la resta de les Terres de l'Ebre amb colors i formes canviant al llarg de l'any pels canvis vegetatius dels conreus.

Corredor Bot-Gandesa-Corbera: és una plana allargassada encabida entre les Serres de Pàndols-Cavalls i l'Altiplà de la Terra Alta, que presenta un autèntic mosaic agroforestal típic de la trilogia mediterrània, amb alternança de conreus de vinya, olivera, cereal i ametller. Destaca per la seva organització parcel·lària, amb diferents combinacions cromàtiques al llarg de l'any, que sobretot ressalten a la tardor, amb la vinya i a final d'hivern, amb l'explosió de la florida dels ametllers.

Els **conreus singulars** són elements del paisatge agrari que destaquen de la resta perquè es tracta

Figura 7.31. Cubeta de Móra vista des del mirador del poblat ibèric de Castellet de Banyoles, on s'observa una harmonia visual de conjunt amb el riu Ebre en primer terme.

d'espais de reduïdes dimensions amb conreus no molt freqüents. A les Terres de l'Ebre s'han identificat els següents:

Avellaners de la Fatarella: la presència d'aquest conreu als voltants del nucli urbà és una peculiaritat en el conjunt de les Terres de l'Ebre, tot i que també en resten alguns claps a l'entorn de Tivissa. La variabilitat cromàtica de l'avellaner al llarg de l'any, lligada al seu cicle vegetatiu, ofereix un paisatge canviant que va del color terrós de l'hivern als verds ufanosos de finals de primavera, passant pels marrons tardorals. És un conreu que es troba en retrocés a causa de la crisi de preus que viu el sector de la fruita seca.

Cirerers de Paüls: el cultiu del cirerer ha proporcionat una estètica ben coneguda per tots els habitants de les Terres de l'Ebre que, sovint, visiten aquest indret en l'època de floració per la bellesa que proporcionen aquests camps.

Conreus en fons de barranc (*fondos*): es tracta d'una peculiaritat del conjunt de les Terres de l'Ebre que es localitza al sector occidental dels Costers de l'Ebre i al nord de l'Altiplà de la Terra Alta i les Riberes de l'Algars. Es tracta de les capçaleres de barrancs, quan encara tenen poca conca de recepció i aprofitant la major disponibilitat de sòl, que són conreats amb fruiters de secà abancalats amb marges de pedra en sec. Aquest aprofitament crea un mosaic on les línies dels marges, perpendiculars al llit del barrancs, van formant estructures reticulars repetides al llarg de la vall i contrasten amb els verds de les masses forestals que cobreixen els vessants. Els conreus principals, que quasi sempre es presenten en monoconreu, són l'olivera als fondos dels Costers de l'Ebre, i la vinya als fondos de l'Altiplà de la Terra Alta i les Riberes de l'Algars.

Cítrics dels prats d'Alcanar: les plantacions de cítrics que es troben al sud de les Serres de Montsià-Godall, tot i ser molt recents, tenen una estètica que és apreciada per la gent del territori i, sobretot, en el moment en que l'arbre té el fruit taronja a punt de collir i en el moment de floració (febrer-març).

Mosaic de cereal d'Arnes: es tracta d'uns paisatges escassos en el conjunt de les Terres de l'Ebre, i més vinculats a paisatges propis del cor de la Depressió de l'Ebre. En aquest cas presenta un rerafons de primera magnitud, els Ports, i es combina amb altres conreus, com l'olivera, la vinya i l'ametller.

Els **barrancs** són molt abundants a les serres calcàries de les Terres de l'Ebre, i conformen unes singularitats força destacades i valorades estèticament. Presenten grans diferències en funció de si són capçaleres de barrancs o conques mitges i baixes:

Capçaleres de barrancs: es caracteritzen per forts pendents i desnivells. Molts són sinuosos, amb

Figura 7.32. Conreus en fons de barrancs als Costers de l'Ebre on s'observa l'aterrossament d'una riera amb marges de pedra en sec, una cabana i el bosc de pi blanc que s'hi intercala.

una accessibilitat complicada i caracteritzats per ser estrets i amb un curs normalment més ample que el cabal que porten, que acostuma a ser nul. De les capçaleres destaquen les dels Ports amb els barrancs de la Vall d'Uixó, la Paridora, el Regatxol, la Fou, Valldebous, la Galera, Lloret, la Conca, Xalamera, riu Canaletes, la Caramella, els Estrets; les de les Serres de Cardó-Boix, amb les dels barrancs de les Nines, de Vallpalmera, i de la Victòria; i les de les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs, amb els barrancs del Pouet, de Franquers, d'Escaldabecs, dels Comuns i del Mas de Capcir.

Conques mitges o baixes de barrancs: destaquen les que transcorren per la plana de la Galera amb els barrancs de Valldebous, Solsó, la Galera, Lledó, Sant Antoni, de la Servera, de la Conca, de Xiveli. Tot aquests barrancs es caracteritzen per tenir uns pendents suaus tot i estar perfectament encaixonats, amb una fondària i verticalitat en molts trams elevada. La vegetació que hi ha no és la típica d'ambients humits ja que normalment baixen secs. S'han identificat altres conques mitges al Litoral del Baix Ebre i als Burgans, com per exemple el riu Sec i el barranc de la Roja als Burgans, o el de Camarles, el del Bacones, el de Santes Creus i el de l'Estany, al litoral del Baix Ebre. També

s'han identificat els barrancs que transcorren per la Cubeta de Móra, amb les conques del riu Sec, el barranc de Faneca i el de les Lloses. Als Costers de l'Ebre hi ha la conca de la vall de Sant Joan que desemboca al riu Ebre a Sebes.

Figura 7.33. Mosaic de cereal d'Arnes.

